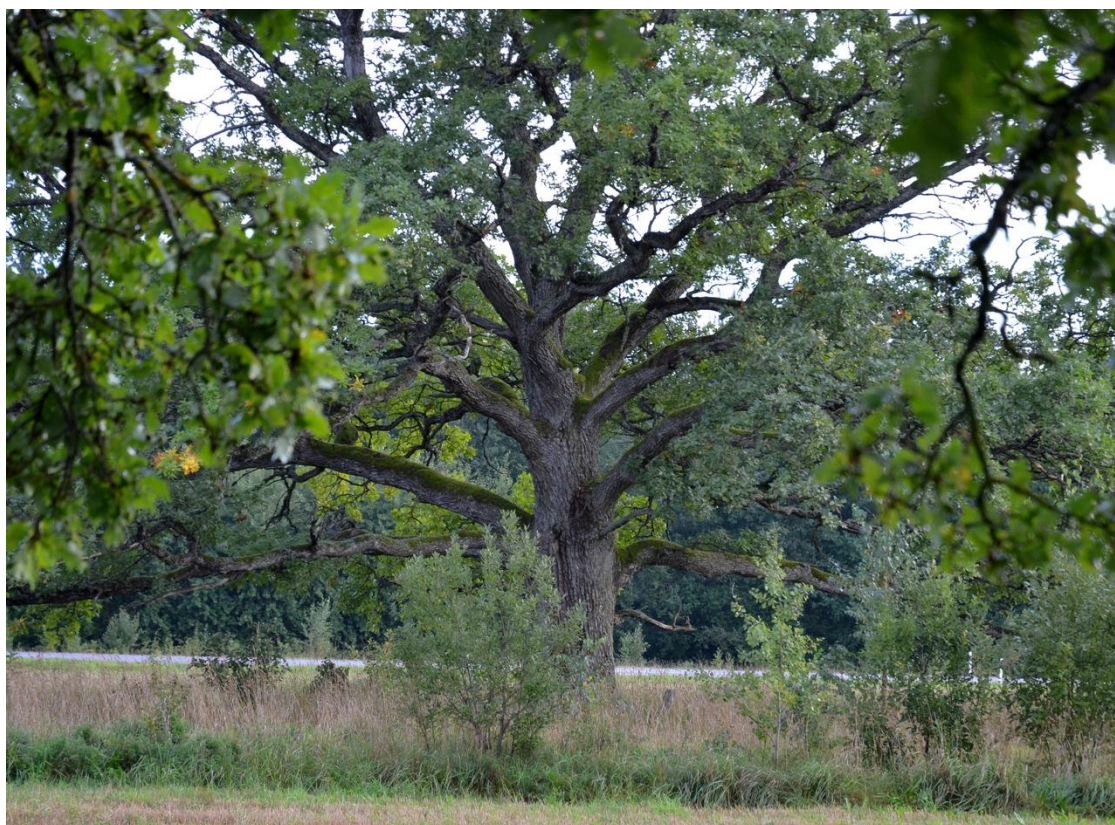

IIDSETE (PÜHA)PAIKADE KAITSE JA HALDAMISE SUUNISED

Tartu 2012

Väljaandja: Hiite Maja Sihtasutus

Koostaja ja toimetaja: Ave Anniste, Ahto Kaasik

Kaanefoto: Ahto Kaasik, Juuru hiidetammed

Autoriõigused: © 2012 Hiite Maja Sihtasutus, Kurzemes plānošanas reģions, Rīgas plānošanas reģions, Vidzemes plānošanas reģions, Zemgales Plānošanas reģions, Lānsmuseet Gävleborg

Väljaande reprodutseerimine haridus- vm mitteäriõiguse eesmärgil on lubatud autoriõiguse omaniku eelneva kirjaliku loata, tingimusel, et allikale selgelt viidatakse. Väljaande reprodutseerimine edasimüügi vm äriõiguse eesmärgil ilma autoriõiguse omaniku eelneva kirjaliku loata on keelatud.

Viitamine: Anniste, A. ja Kaasik, A. (koostajad), 2012. Iidsete (püha)paikade kaitse ja haldamise suunised. Tartu. Hiite Maja SA.

ISBN - 978-9949-30-948-1

Väljaandmist toetas Kesk-Läänemere INTERREG IV A programm. Projekt: The Ancient Cult Sites for Common Identity on the Baltic Sea Coast (Iidsed pühapaigad läänemere maade ühise eneseteadvuse loojana).

lidsete (püha)paikade kaitse ja haldamise suunised

Hiite Maja SA

Tartu 2012

Sisukord

Sisukord.....	4
Sissejuhatus.....	5
1. Ülevaade pühapaikade olukorrast.....	7
1.1 Eesti pühapaikade olukord	7
1.2 Läti pühapaikade olukord	10
1.2.1 Riia piirkond	10
1.2.2 Kurzeme piirkond.....	11
1.2.3 Vidzeme piirkond	12
1.2.4 Zemgale piirkond.....	12
1.3 Rootsi pühapaikade olukord	14
2. Eesti, Läti ja Rootsi pühapaiku puudutavate seaduste analüüs.....	15
2.1 Rahvusvahelised lepped ja suunised.....	15
2.2 Riiklikud õigusaktid	16
2.2.1 Eesti	16
2.2.2 Läti	19
2.2.3 Rootsi	23
2.3 Õiguskorralduse analüüs	25
3. Pühapaikade haldamine.....	26
3.1 Uuringud.....	26
3.2 Olukorra kirjeldus	27
3.3 Halduse kavandamine.....	27
3.4 Turismipotentsiaali hindamine	28
3.5 Soovitusi pühapaikade turismi arendamiseks.....	29
3.6 Teavitamine.....	32
3.7 Turundus	33
Kokkuvõte	37
Kontaktid.....	38
Kasutatud materjalid	39

Sissejuhatus

Pühapaikade tähtsus ja tähendus

Pühad metsad, mäed, kivid, allikad ja muud looduslikud pühapaigad on olnud aastatuhandeid Läänemere äärsete rahvaste maastike ja kultuuri lahutamatuks osaks. Looduse hingestatuse tajumine ning maastiku osade pühaks ja puutumatuks pidamine on omane maailma paljudele põlisrahvastele ning kuulub inimkonna ühisesse kultuuripärandisse. Rahvusvahelise Looduskaitseliidu hinnangul on looduslikud pühapaigad inimkonna vanimad kaitsealad, mis on olulised nii elurikkuse kui kultuuripärandi hoidmisel. Pühapaikadega seotud teadmised ja väärtushinnangud ning sealt saadav vaimne kogemus on lahutamatu osa ökosüsteemi pakutavatest teenustest (Dudley 2010).

Kiirenev majanduse areng ning sellega kaasnev elustiili muutumine võõrandab inimesi üha enam loodusest ja sellega seotud põlisest kultuuripärandist. Selliste suundumuste tõttu on oluliselt kahanenud inimeste teadlikkus maastiku vaimsetest väärtustest. Iidsed pühapaigad saavad üha sagedamini kannatada ning on mõnes piirkonnas ühed kõige enam ohustatud kultuuri- ja loodusmälestised.

Kohalike kogukondade vajadus uute sissetulekuallikate järele ning arenev turismitööstus on juba haaranud paljud tähelepanuväärsemad pühapaigad arendustegevustesse. Arendajate vähesel teadlikkuse tõttu on läbimõtlematu turism mõjunud sageli pühapaikade loodus- ja kultuuripärandile laastavalt. Eestkostjad, keda seob pühapaikadega põliskultuur ja ajaloolised usutavad on kas kadunud või kõrvale tõrjutud.

Suunamaks pühapaikade haldamist ja kasutamist loodussõbralikku ja jätkusuutlikku vormi, on väga oluline neid paiku tundma õppida ning väärtustada. Väga vajalikud on ka pühapaikadega seotud arenguid juhtivad suunised.

Käesolev dokument on koostatud Kesk-Läänemere programmist rahastatud projekti „The Ancient Cult Sites for Common Identity on the Baltic Sea Coast” (edaspidi Cult Identity) raames. Projekti eesmärkideks on **pühapaikade alase teadlikkuse tõstmine, pühapaikade kaitse- ja halduspõhimõtete väljatöötamine ning koostöös kohalike inimeste, omavalitsuste ja turismiarendajatega jätkusuutliku mudeli koostamine valitud pühapaikade avamiseks turistidele**. Projekti juhtpartner on Läti Vabariigi Riia piirkond, teisteks partneriteks Kurzeme,

Vidzeme ja Zemgale piirkonnad Lätist, Gävleborgi maakonna muuseum Rootsist ning Hiite Maja sihtasutus Eestist. Suuniste koostamise vastutav partner on Hiite Maja SA.

Projekti Cult Identity üheks alaeesmärgiks on **looduslike pühapaikade jätkusuutliku haldamise ja turismiarenduse suuniste koostamine**. Selle eesmärk on määratleda võimalused ning peamised tegevused, mille abil saab kaasata looduslikud pühapaigad turismi sihtkohtadena kohalike kogukondade arengusse. Suuniste võtmesõnaks on jätkusuutlikkus. See tähendab, et pühapaikade haldamine ja kasutamine turismiks peab toimuma viisil, mis ei kahjusta olemasolevaid väärtusi, vaid pigem loob neid juurde. Jätkusuutlikkus tähendab samuti seda, et sellisel tegevusel on eeldusi jätkuda edukalt ka 5, 10 ja viiekümne aasta ning veelgi pikema aja jooksul.

Selleks, et **tagada pühapaikade jätkusuutlik haldamine ja turismiarendus**, peab see tegevus lähtuma selgetest põhimõtetest ning olema korraldatud kindla tegevuskava järgi. Enne kui kavatsusest saab kohalikule kogukonnale tuge pakkuv turismiteenus, tuleb korraldada pühapaiga uuringud, kirjeldada olukord, kavandada paiga haldamiseks vajalikud meetmed, hinnata paiga turismiväärtus ning kavandada üksikasjalikud arendustegevused.

Siin esitatud suuniseid saab edukalt rakendada nii üksiku pühapaiga, erinevates paikades asuvate pühapaikade (nt turismitee) või ka tervete piirkondade pühapaikade puhul.

Projektis Cult Identity mõistetakse looduslikku pühapaika kui maastikul asuvat paika, mis on seotud pühade tegevuste, müütiliste olendite ja/või kalmetega¹.

Käesolev dokument on suunatud erinevatele sihtrühmadele. Loodame, et peamiselt on sellest kasu maaomanikele, kelle maal pühapaigad asuvad, kohalikele omavalistustele, säästva öko- ja kultuuriturismi arendajatele, kohalikele kogukondadele, eestkostjatele ja kõikidele teistele, kellel tuleb kokku puutuda looduslike pühapaikade kaitse ja haldamisega.

¹ Eestis mõistetakse loodusliku pühapaiga all maa- või veeala, millega on seotud ajaloolised usulised tõekspidamised ja kombetalitused.

1. Ülevaade pühapaikade olukorrast

1.1 Eesti pühapaikade olukord

Eestis käsitletakse loodusliku pühapaigana looduslikku maa- või veeala, mida on teadaolevalt usuliselt mõtestatud ja/või kasutatud. Peamiselt ajalooliste andmete põhjal on Eestis uurijatele teada ligikaudu 2800 looduslikku pühapaika. Kuni viiendik neist on seni kaardistatud ning võetud riikliku kaitse alla. Inventeeritud pühapaikadest suurem osa on halvas seisukorras ning hõivatud kõrvalisest inimtegevusest. Lisaks on inventeeritud 700 ristipuud, mis on seotud ajalooliste matusetavadega ning millest vaid üksikud kuuluvad riikliku kaitse alla. Euroopa ulatuses on tähelepanuväärne, et paljud Eesti hiied, pühad kivid, allikad ja puud on jätkuvalt kasutuses palvetamiseks, ohverdamiseks, ravimiseks ning muude ajalooliste maausuliste tavade järgimiseks. Looduslikel pühapaikadel on eesti põliskultuuris ning eneseteadvuses oluline koht ning hiisi on ajakirjanduses nimetatud ka eestluse kaitsealaks (Vaher 2003).

Tüpoloogia

Eestis leidub mitmeid põliseid eriilmelisi keele- ja kultuurialasid ning ka pühapaikade tüüpides ja nimetustes on piirkondlikke erisusi. Näiteks on ravimiseks kasutatavad kivid ja puud tavalised maa lääneosas. Kogukondlikult kasutatud hiienimelised paigad on tavalised maa põhja-, kesk- ja lääneosas. Matusetalitustega seotud ristipuude tava on säilinud aga üksnes Kagu-Eestis.

Pühapaikade rühmitamine erinevate tunnuste alusel aitab mõista nende ajaloolisest tähendusest tingitud erinevusi ning võimaldab neid kohaselt käsitleda. Looduslikke pühapaiku võib jaotada välisilme põhjal ühendmälestisteks (hielaadsed pühapaigad pindalaga 1 – 100 ha) ning üksikmälestisteks (üksikud pühad puud, kivid, allikad jm). Rühmitamine on võimalik ka muude tunnuste alusel:

1. **kasutajaskonna järgi:** kogukondlikud (hiied, ravikohad, ristipuud) ning perekondlikud (püha kivi, puu, ahikotus²);
2. **kasutusaja järgi:** tähtpäevaline kasutamine (hiied, Miikse Jaanikivi) ning vajadusest lähtuv ebakorrapärane kasutamine (enamus ravipaiku, ristipuud jm);
3. **kasutusviisi järgi:** ravimine, palvetamine, ohverdamine, matuse- jm tavad;
4. **asukoha järgi:** ajaloolises talu- või külakohas ning selle naabruses, ajaloolisest asustusest eemal loodusmaastikul, ajalooliste teede ääres (Kaasik 2011).

² Ahikotus - ohvrikoht

Lohukive (kaitse all üle 1500) ja kalmeid (kaitse all ca 1900) ei käsitleta Eestis looduslike pühapaikadena. Erandiks on vähesed lohukivid, mille kohta leidub pühaks pidamise pärimust ning kalmed, mis asuvad suuremas pühapaigas, või millel asub püha puu või kivi.

Uurimine

Eesti pühapaikade kohta on andmeid kogutud enam kui sajandi jooksul, kuid saadud teave on sisult ning maa-alaliselt ebahütlane ning seda on erinevatest kogudest raske leida. 2008. aastal kinnitas kultuuriminister looduslike pühapaikade riikliku arengukava, mille peamine eesmärk on kõigi pühapaikade kaardistamine, inventeerimine ning kaitse alla võtmine. Vähesed rahastuse tõttu on väliuuringud aga alles algusjärgus.

Loomisel on looduslike pühapaikade andmekogu, (www.andmekogu.hiis.ee) mis hakkab tulevikus pakkuma mitmekülgset teavet pühapaikade asukoha ja iseloomu kohta.

Kaitse

Vähesed ning ebakohase kaitstuse tõttu on valdav enamus Eesti looduslikest pühapaikadest praegu suures hävimisohus. Õiguskorralduse puudulikkuse tõttu ei ole ühtegi looduslikku pühapaika kaitse alla võetud. Osad pühapaigad on kaitse all kui arheoloogia- või loodusmälestised.

Arheoloogiamälestistena on riikliku kaitse all ligikaudu 450 looduslikku pühapaika, mis moodustab teada olevatest looduslikest pühapaikadest kõigest viiendiku. (Kultuurimälestiste riiklik register <http://register.muinas.ee/>). Kaitse korraldamisel on seni keskendunud üksnes pühapaikade arheoloogilistele väärtustele ning sageli on kaitse all vaid osa pühapaiga pindalast. Piisava tähelepanuta on jäetud pühapaikade looduslikud ja vaimsed aspektid ning usuvabaduse tagamisega seotud küsimused.

Looduskaitse alla on pühasid puid, salusid, allikaid ja kive võetud üksikobjektidena ning neid asub ka maastikukaitsealadel, hoiualadel, looduskaitsealadel ning rahvusparkides. Riiklikus Keskkonnaregistris (<http://register.keskkonnainfo.ee/>) võib tuvastada vähemalt sada pühapaika, mis kuuluvad looduskaitse alla. Probleemiks on see, et seniste inventuuride ja nimekirjade ebapiisavuse tõttu ei ole looduskaitse alla kuuluvate pühapaikade arv teada. Kaitsemisel keskendutakse loodusväärtustele, nende kultuuriline ja vaimne väärtus on jäetud suuresti tähelepanuta.

Seni on ametnikel puudunud ka otsesed suunised pühapaikade kaitse korraldamiseks. 2011. aastal avaldati eesti keeles Rahvusvahelise Looduskaitseliidu (IUCN) pühapaikade haldamise juhend kaitsealade valitsejatele. Selle kohaselt käsitletakse pühapaiku inimkonna vanimate looduskaitsealadena, mida tuleb hoida põlisrahva tavade kohaselt (IUCN 2011). Eesti Vabariik kiitis juhendi heaks 2008. aastal.

Tavaõiguslik kaitse. Eesti inimesed peavad looduslike pühapaikade kaitsmist oluliseks. 2011. aasta alguses korraldatud avaliku arvamuse uuringu kohaselt peab hiite ja teiste looduslike pühapaikade kaitsmist tähtsaks või väga tähtsaks 70% eestimaalastest (Faktum Ariko 2011). Sellisel hoiakul on sügavad vaimsed juured. Erinevate uuringute põhjal usub 65% eestlastest, et taimedel või puudel on hing (Moor 1998: 104; Altnurme 2011). Samuti peab 51% eestlastest omaks maausulist usutunnistust: „Peaaegu kõik esivanemate põlist pärandit ja loodust ning järgin võimalusel vanu rahvausu kombeid” (Altnurme 2011).

Esivanemate tavasid järgivad põlismaalased austavad ja vajavad looduslike pühapaiku ning on valmis nende kaitseks tegutsema. Loodusosulisi põlismaalasi esindav Maavalla koda³ koos oma kohalike ühendustega on saanud pühapaikade peamiseks eestkostjaks Eestis. Maavalla koda on tunnustatud ka rahvusvahelisel tasandil ning kaasatud looduslike pühapaikade kaitsmisega tegeleva IUCNi Delose algatuse⁴ ning Sacred Natural Sites Initiative⁵ töösse.

Kasutamine

Paljud ajaloolised looduslikud pühapaigad on järjepidevalt kasutusel ka tänapäeval. Seal ravitakse, ohverdatakse, palvetatakse, mälestatakse lahkunuid ning järgitakse muid ajaloolisi maausulisi tavasid.

Usuvabaduse tagamine on Eestis pühapaikadega otseselt seotud. Põlisrahva jaoks eristab pühapaika ümbritsevast maastikust võimalus järgida oma rahva tavasid kohas, kus seda on teinud esivanemad aastasade või isegi tuhandete jooksul. Pühapaik on põlvkondade sideme ning järjepidevuse hoidmise koht ning looduse ja vaimse pärandi kaitseala.

Osad pühapaigad on kaasatud turismiteedesse, kuid reeglina puudub seal kohane teave ja taristu. Tähelepanuväärsemad pühapaigad nagu näiteks Taevaskoda Põlva maakonnas ja Panga pank Saare maakonnas on juba saanud massiturismi sihtkohtadeks. Oskamatu turismiarenduse tõttu on selliste

³ www.maavald.ee

⁴ <http://www.med-ina.org/delos/index.htm>

⁵ <http://sacrednaturalsites.org/>

paikade keskkond oluliselt vaesestunud, külastajatele ei jagata pühapaiga ning seal kehtivate tavade kohta küllaldaselt teavet ning kohalikele kogukondadele toovad külastajad pigem tüli kui tulu.

1.2 Lāti pühapaikade olukord

Lāti kultuuripärandi kaitsmise eest vastutavad riiklikud organisatsioonid pühapaikade kaitse ja arendamisega ei tegele. Pühapaikade kaitseks, päästmiseks ega populariseerimiseks ei ole vastu võetud riiklikku arengukava ega koostatud ühtki teist riiklikku dokumenti. Pühapaikade kui nii kohalike kui turistide jaoks huvitavate kultuuri- ja turismisihtkohtade olulisust ei ole riiklikul tasandil arutatud. Lisaks ei ole Lätis arvesse võetud tõsiasja, et paljud inimesed peavad neid paiku tänaseni pühadeks kohtadeks, mis seovad neid nende rahvusliku eneseteadvusega. Paljud pühapaigad on üsna hiljuti hävitatud. Vastutus pühapaikade kaitse ja väärtustamise eest lasub maaomanikel, nende arusaamadel ja huvil. Pühapaikade korrastamisel, haldamisel ja arendamisel on äärmiselt tähtis kohaliku kogukonna algatus. Juba on olemas mõned rohujuuretasandi algatused ja entusiastid, aga sageli lähevad nende huvid maaomanike huvidega vastuollu. Kõigest eelpool öeldust tulenevalt on Lāti pühapaikade tulevik habras ja ähmane.

Lāti looduslike pühapaikade kirjeldus jaguneb neljaks vastavalt projektis osalevatele piirkondadele. Järgnevalt on kajastatud Riia, Kurzeme, Vidzeme ja Zemgale piirkonna olukorda.

1.2.1 Riia piirkond

Riia piirkonna keskus on Riia linn ja selle ümbrus, kus iidset pühapaigad on suures osas hävinud. Seetõttu asuvad kaardistatud pühapaigad Riist kaugemal.

Riia piirkonna ajalooline ala oli praegusest väga erinev. 13.-18. saj. kuulus see erinevate riikide koosseisu. Samuti on suuri erinevusi märgata rahvuslikus koosseisus. Piirkonna idaosas elasid liivlased, latgalid ja semgalid, lääneosas kuralased ja semgalid. Tundub nii, et pühapaikadega seotud eelkristlikud uskumused segunesid hilisemate rahvakristluse uskumustega. Mõlema iidse usu osad on säilinud rahvaluules ja lugudes. Paljud pühapaigad on seotud legendidega kuradi (Velns) tegemistest. Teised on seotud rahvaluule ja vanade kirikute kohta käivate kohanimedega. On võimalik, et paar niisugust paika olid tõepoolest seotud keskaegsete kabelitega, aga osa nendest paikadest on seotud veelgi vanemate pärimuse kihtidega.

Välitööde käigus kaardistati 97 iidset paika. Umbes 2/3 neist on riikliku kaitse all kui muinsus- või loodusväärtuslikud paigad. Umbes 1/3 kõikidest kaardistatud paikadest on rohkem või vähem välja

arendatud taristu külastajate jaoks. Samal ajal puudub umbes 1/3 paikade juures taristu täielikult ja kõik neist ei ole tõenäoliselt turismi arendamise seisukohalt huvitavad. Mõned paigad on kasutusel usulisteks toiminguteks, aga need tegevused ei tundu olevat seotud vanade tavadega. Näiteks jäetakse ande kividele, mille juures pole teadaolevalt varem ohverdatud. Umbes pooltest kaardistatud pühapaikadest on juttu rahvajuttudes, ehkki neid lugusid igapäevaelus tavaliselt ei teata.

Pühapaikade seisund ei ole halb. Vaid ühel juhul leiti püha kivi juurest prügihunnik ja selle ümber kõrge hein. Kui pühapaikade juures puuduvad teabetahvlid ja turismiks vajalik taristu, ei ole need lihtsasti ligipääsetavad ja kohale jõudmiseks läheb vaja jõupingutusi ja aega. Pühapaikade tundlikkus tuleneb piirkonnas eelkõige eramajade lähedusest või muust inimtegevusest, näiteks suusatamisest. Vaid mõnel juhul väljendasid inimesed võimalike külaliste suhtes tõrjuvat suhtumist.

1.2.2 Kurzeme piirkond

Kurzeme piirkonnas on 8 tüüpi looduslikke pühapaiku. Kõige tavalisemad on pühad kivid – neid on piirkonnas 49. Pühad kivid saab üldiselt jagada kolme rühma: lohukivid, suured kivid ja eriliste märkidega kivid. Väga levinud pühapaigad on pühad puud – kokku on piirkonnas 16 tamme ja pärna. Lisaks asuvad seal 13 püha mäge ja 12 püha allikat. Kurzeme piirkonna eripäraks on pühad hiied (2), mis on osa endistest pühadest metsadest. Kurzemes on veel 3 püha koobast, 1 püha asulakoht ja 1 püha järv.

Vaid vähestes Kurzeme paikades leidub endiselt märke usulisest tegevusest. Mõnede allikate juures on puude külge seotud värvilisi paelu ja jäetud teisi ande (nt münte), sest traditsiooniliste uskumuste kohaselt tuleb loodusest midagi võttes ka midagi vastu anda. Üks elavas kasutuses olev paik on maaliline mägi (Vanagkalns), kus põlisusu järgijad täidavad iidseid kombetalitusi (nt tähistavad suvist pööripäeva).

Ca 40% projekti käigus inventeeritud pühapaikadest on kaitse all kui arheoloogilised mälestusmärgid või loodusmälestised, mõned paigad asuvad kaitsealadel (nt loodusparkides, loodusreservaatides jne). Ca 20% inventeeritud paikadest on haaratud turismivõrgustikku – need on varustatud teabetahvlitega ja seal on taristu. Lisaks on turismi arendamise seisukohalt huvipakkuvad veel ca 20% pühapaikadest – need on köitvad, ligipääsetavad ja vastupidavad ja neid saab tutvustada pühapaikadest huvitatud turistidele.

1.2.3 Vidzeme piirkond

Väliselt ligitõmbavad ja tuntud pühapaigad on Vidzemes turistide ja vaimsete kogemuste otsijate seas juba praegu menud. Niisuguseid paiku on vähe ja enamuse puhul imetletakse neid kui loodusobjekte. Teavet nende pühaduse kohta pakutakse külastajatele vähe või üldse mitte. Enamus pühapaiku ei ole praegu kasutusel; veelgi enam – need asuvad asustusest kaugel ja kohalikud inimesed ei tea isegi nende olemasolust. Enamus paiku on raskesti ligipääsetavad. Üsna suur osa paikadest on väga halvas seisukorras ja seetõttu ei ole külastajatele ligitõmbavad. Paikade kultuurilise ja ajaloolise tähtsuse kohta teavet enamasti ei jagata ja need sobivad külastamiseks üksikisikutele või väikestele rühmadele.

Ca 10% paikadest on turismiarenduse suhtes väga tundlikud omaniku vastuseisu või hapra keskkonnaseisundi tõttu. Vidzeme piirkonnas kaardistatud sajast objektist 73 asuvad eravaldues. Mõned paigad asuvad kaitsealadel.

Võttes arvesse pühapaikade olukorda, on selge, et nendega seotud turismi arendamist tuleb hoolikalt kaaluda. Turismi moesõna Euroopas ja kogu maailmas on uus-paganlikud palverännakud. Läti paikade tõhusast kaasamisest niisugusesse turismi on vara rääkida. Ca 45% Vidzeme pühapaikadest võiksid aga põhimõtteliselt olla turismiarendusse kaasatud. Selle eesmärgi saavutamiseks peavad paikadega kaasnema kõitvad lood, mis põhineks teaduslikul uurimustööl ja kohalikul pärandil ja olema seotud algupäraste kombetalitustega. Kaaluda tuleks ka turistidele osalemisvõimaluse pakkumist ning lugude järgnevust ja seost teiste paikadega. Välja tuleb arendada taristu ja koolitada giidid. Pühapaigad on kõigele vaatamata võimalikud turismi sihtkohad ja – nagu öeldud – neid kasutavad nii põliste usundite järgijad kui ka inimesed, kes otsivad vaimset rännakut.

1.2.4 Zemgale piirkond

Zemgale piirkonnas kaardistati 100 erinevat iidset pühapaika koos üksikasjaliku lisateabe, asukoha, olukorra kirjelduse ja muu asjakohase teabega. Zemgale kõige levinumad pühapaigad on kivid (55), nendele järgnevad kalmed (23) ja puud (9). Vähem leidub pühasid allikaid, järvi, koopaid, poolsaari ja jõgesid.

Zemgale piirkonna pühad kivid on erilise väärtusega kogu Läti ulatuses. Lätis on leitud ainult üheksa lohukivi, mis kõik asuvad Zemgale piirkonnas, samas kui Leedus on sarnaseid kive üle 600. Lohukivid on huvitavad ja saladuslikud mälestised. Me ei tea, miks inimesed kunagi kividele lohukesti uuristasid. Leidub mitmeid teooriaid, mis annavad neile argise tähenduse, nt toidu

valmistamise, käsitöö, astronoomiliste vaatluste vm kaudu. Varasemad uurijad oletasid, et lohud on seotud ohverdamise ja jumalate austamisega. Eestis, kus lohukive on teada üle 1700, ei ole uuringud lohukivide kultuslikku otstarvet kinnitanud. Samas on tuvastatud lohukivide ja varase maaharimise seos (Tvauri 1999).

Ida-Zemgales Selias asuvad kõige ilusamad kalmed. Sõjakate leedu hõimude läheduse tõttu elasid selia hõimud kindlustes, mille lähedal asus sageli kalme, kus käidi palvetamas ja ohverdamas. Väliuuringute käigus leiti sadade aastate vanustelt kalmetelt kahjuks aardeküttide tegutsemisjälgi.

Zemgale piirkonna keskosas – Jelgava piirkonnas – on pühapaiku väga hõredalt. Seal kaardistati mõned lohukivid, mõned iidsed puud ja üks tähtsusetu kalme kohaliku prügila kõrval. Samas ei tähenda see, et tulevikus ei võiks sealt pühapaikasid avastada. Bauska piirkonnast on varaste käe läbi või põllumajandustööde tõttu kadunud vähemalt kaks lohukivi. Kohalikud ei tea paikade ajalugu, ajalooliselt pühade paikade uurimise ja säilitamise vastu ei tunne huvi isegi mitte muuseumid. Kirjeldatud olukord võib viia edasiste kaotusteni.

Enamus objekte Zemgales on osad loodusest ja maastikust. Mõned neist asuvad tuntud loodusparkides nagu Tervete, Mezotne, Daugava vm, teised on leitavad vaid GPS-koordinaatide abil. Mõned objektid asuvad metsades või raielankidel.

Mõned objektid nagu Karalavotsi allikas, kus on hea taristu ja mida külastatakse palju, on juba praegu menud ja huvitavad turismi sihtkohad. Nii kohalikud kui isegi leedulased usuvad, et allika vesi on puhas ja raviva toimega. Inimesed tulevad allikale tühjade nõudega ja viivad püha vett koju kaasa, kasutades seda toiduvalmistamiseks, janukustutuseks ja ravimiseks. Allika lähedal asub väike tehas, kus vesi pudelitesse villitakse, et seda pärast poodides turustada.

Üldiselt võib öelda, et Zemgale pühapaigad on ohus. Paljud neist asuvad eramaal ja maaomanikud ei mõtle nende säilitamisele. Mõnesid kive kasutatakse aiakujunduses, mõned on lihtsalt jalus. Pühad puud on tavaliselt väga vanad ja neid hävitavad aeglaselt teised loodusnähtused nagu äike, vihm, päike ja putukad.

1.3 Rootsi pühapaikade olukord

Rootsi pühapaikad kaitseb Rootsi **muinsuskaitseadus**⁶, seega on tagatud vähemalt mõningane kaitse. Kõige suuremaks ohuks on metsatööstus. Igal aastal hävitatakse mitmeid pühapaiku, ehkki neid püütakse seaduste ja teadlikkuse tõstmise abil kaitsta. Siiski tundub, et enamus paiku on rahuldavas seisukorras. Nende eest hoolitsevad sageli kohalikud seltsid ja läheduses elavad inimesed. Kogemus näitab, et enamik inimesi tunneb nende kohtade vastu austust, veelgi kindlamini austatakse aga maakonnavalitsusi ja nende poolt kehtestatud trahve ja muid karistusi.

Teadaolevalt ei ole looduslike pühapaikade osas olemas mingeid muid kavasid ei kultuuriministeriumil, muinsuskaitseametil ega maakonna valitsusel. Tundub, et IUCNi juhend vastab Rootsi kultuuriministeriumi ja muinsuskaitseameti seisukohtadele. Seaduslik kaitse on enamasti olemas, aga tööd tuleb teha inimeste ja võimuesindajate teadlikkuse tõstmisega.

Rootsi Muinsuskaitseameti andmebaasi Fornsök (www.raa.se/fornsok) kohaselt on Rootsis 9028 otseselt kohapärimuse ja pühaks pidamisega seotud paika. Kui definitsiooni laiendada ja võtta arvesse ka eelkristlikke kalmeid ja matmispaiku, lisandub 190 498 paika. Kui võtta vaatluse alla ka need paigad, mis on seotud raua tootmise ja raua pühaks pidamisega, lisandub üle Rootsi veel 9967 paika.

Rootsi pühapaigad saab jagada järgmistesse rühmadesse:

- ♣ Karu haud (saami tüüpi paik)
- ♣ Rahvapärимusega seotud allikas
- ♣ Labürint
- ♣ Kultusmatused
- ♣ Rahvapärимusega seotud muud paigad

Põhja-Rootsis on palju saami kultuuriga seotud paiku. Mitmed neist on seotud traditsioonide ja pühadusega. Gävleborgis pole neid eriti palju teada, sest saamid ei ole seal juba kaua aega elanud.

Gävleborgis on Fornsöki andmetel kokku 381 karu hauda, pärimustega seotud allikat, labürinti, ohvripaika ja muude pärimustega seotud paika. Kalmeväljasid, kalmeid ja loodususulisi matmispaiku on kokku 3557. Raua tootmise ja sepistamise kohti, kus toimetati kombetalitusi, ning metalli matmispaiku on kokku 1023.

⁶ Swedish Cultural Memory Law – otsetõlkes Rootsi Kultuurimälu Seadus

2. Eesti, Läti ja Rootsi pühapaiku puudutavate seaduste analüüs

2.1 Rahvusvahelised lepped ja suunised

- ▲ Ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon⁷ on peamine õigusakt, kus on kirjas kultuuri- ja looduspärandi definitsioonid ja mis seab riikidele kohustuse pärandit kaitsta. Konventsioon määratleb kultuuripärandiga seotud paikkondi järgmiselt (Artikkel 1): „inimkäte loomingu või inimese ja looduse ühisloomingu, samuti alad, kaasa arvatud arheoloogilised vaatamisväärsused, millel on väljapaistev üldine väärtus ajaloo, esteetika, etnoloogia või antropoloogia seisukohast.“ Artikkel 4 sätestab, et „iga käesoleva konventsiooni osaline riik tunnustab, et kohustus kindlustada tema territooriumil asuva 1. ja 2. artiklis nimetatud kultuuri- ja looduspärandi väljaselgitamine, kaitse, säilitamine, populariseerimine ja edasiandmine tulevastele põlvvedele lasub eelkõige temal.“ Riigid peaksid ellu viima poliitikat, mis kindlustaks pärandile koha ühiskonnas ja arvestaks seda planeerimisprotsessides, samuti seisma hea pärandi kaitsmise, säilitamise ja hoidmise eest.
- ▲ Looduslikes pühapaikades järgitavad tavad jmt on selgelt käsitletavad vaimse kultuuripärandina **vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni**⁸ kontekstis. Samas ei näe see konventsioon ette vaimse kultuuripärandiga seotud füüsilise paiga kaitsmise kohustust. Analüüsi koostajad leiavad siiski, et kui vaimse pärandi kaitse on lahutamatu seotud mingi paigaga nagu nt pühapaigaga või matusekommetega, siis ei ole võimalik vaimset pärandit tõhusalt kaitsta, ilma et kaitstaks selle ainelist osa. Seega oleks konventsioonist tulenevate kohustuste tõhusaks täitmiseks soovitatav looduslike pühapaikade kaitsmine viisil, mis tagaks seal võimalused ajalooliste tavade järgimiseks ja muu vaimse pärandi edasikestmiseks.
- ▲ **ÜRO Põlisrahvaste õiguste deklaratsioon**⁹ annab põlisrahvastele ulatuslikud õigused oma looduslike pühapaikade haldamiseks, kasutamiseks ning nendega seotud kombetalituste täitmiseks. Konventsiooniga ühinenud riikidel tuleb sätestada tõhusad kaitsemehhanismid, et tõkestada ja heastada mistahes tegevust, mille eesmärgiks või tulemuseks on põlisrahvaste kultuuriliste väärtuste rikkumine. Artikkel 12. 1. Põlisrahvastel on õigus kuulutada, teostada, arendada ja õpetada oma vaimseid ja religioosseid traditsioone, kombeid ja tseremooniaid; neil on õigus säilitada, kaitsta ja omada privaatselt ligipääsu oma religioossetele ja

⁷ <https://www.riigiteataja.ee/akt/13118943&leiaKehtiv>

⁸ <https://www.riigiteataja.ee/akt/12736412>

⁹ http://web-static.vm.ee/static/failid/298/Polisrahvaste_deklaratsioon_EST.pdf

kultuurilistele paikadele; neil on õigus kasutada ja hallata oma tseremoniaalseid esemeid; ja neil on õigus repatrieerida oma maiseid jäänuseid.

- ✦ **IUCN juhend „Looduslikud pühapaigad. Juhend kaitsealade valitsejatele“¹⁰** ei ole otseselt kohustuslik, kuid selle heaks kiitnud riigid on võtnud moraalse kohustuse austada ning järgida dokumendis sätestatud põhimõtteid. Juhend käsitleb looduslikke pühapaiku inimkonna vanimate looduskaitsealadena, kus kaitstakse koos looduslikke ja kultuurilisi väärtusi ning mida tuleb hallata põlisrahva tavasid järgides. Teine oluline põhimõte puudutab eestkostjaid, ehk inimesi, rühmi ja kogukondi, kes kannavad pühapaikadega seotud usundit ja traditsioone. Juhend annab neile kui valitseva kultuuri ja usundi suhtes nõrgemale poolele eesõiguse otsustada oma pühapaikades toimuva üle, m.h salastada nende asukohad või keelustada seal kõrvalise inimtegevuse. Eestkostjatele tuleb tagada vaba juurdepääs pühapaikadele ning võimalus seal segamatult oma kombetalitusi järgida. Loomaks õiguslikult paremaid võimalusi juhendi täitmiseks, näeb see ette ka vajalike seadusemuudatuste tegemise ning pühapaikasid mõjutavate planeeringute ja kaitseeeskirjade muutmise.
- ✦ **Akwé: Koni suunised¹¹** on Bioloogilise mitmekesisuse konventsiooni sekretariaadi koostatud vabatahtlikult järgitavad suunised traditsiooniliselt põlis- ja kohalike rahvaste kogukondade asustatud või kasutatud maismaale, vetele või pühapaikadesse kavandatud arenduste või nendega potentsiaalselt kaasneva mõju kultuurilise, keskkondliku ja sotsiaalse mõju hindamiseks. Suunised on kindlasti kohandatavad ka pühapaikadega seotud mistahes turismiarendustele ning neid tuleb järgida kooskõlas kehtivate õigusaktidega.

2.2 Riiklikud õigusaktid

2.2.1 Eesti

Projekti „The Ancient Cult Sites for Common Identity on the Baltic Sea Coast” (CB 35 Cult Identity) käigus telliti SA Keskkonnaõiguse Keskuselt analüüs Eestis kehtiva ja looduslikke pühapaikasid puudutava õigusregulatsiooni kohta¹². Lähtuvalt projekti eesmärgist kavandada ja korraldada pühapaikadega seoses jätkusuutlikku turismi, sõnastati õigusanalüüsi eesmärk järgmiselt:

¹⁰ http://www.maavald.ee/failid/IUCN_SNS_Estonia.pdf

¹¹ <http://hiis.ee/files/AkwéKoniSuunised.pdf>

¹² Ajaloolised looduslikud pühapaigad. Õiguslik kaitstus ja selle edasised võimalused:
http://hiis.ee/files/Pyhapaigad_Oigusanalyyis.pdf

selgitatakse välja, kuidas on Eestis õiguslikult korraldatud ajalooliste looduslike pühapaikade:

- ♣ looduslike ja kultuuriliste (materiaalne ja vaimne kultuuripärand) väärtuste uurimine, kaitsmine, haldamine ning kasutamine;
- ♣ nendega seoses ajaloolise loodususe tavade järgimine (usutalituste täitmine) ning võrdse kohtlemise põhimõtete järgimine.

Analüüsist selgus, et Eestis kehtivas õigusregulatsioonis looduslike pühapaikade otseselt ei mainita ning nendega seotud küsimused on senises halduspraktikas korraldatud muude valdkondade raames. Näiteks: Muinsuskaitseamet käsitleb looduslike pühapaikade Muinsuskaitseaduse alusel arheoloogiamälestistena; Looduskaitseaduse raamistuses võib pühapaikade kaitsta looduse üksikobjektina, looduskaitseala, hoiuala või kaitsealade raames; Põhiseadusest tuleneb kohustus tagada pühapaikadega seoses maausulistele usuvabadus ja võrdne kohtlemine.¹³

Otseselt käsitleb looduslike pühapaikade Kultuuriministeeriumi looduslike pühapaikade arengukava. Samuti on Eesti Vabariik heaks kiitnud Rahvusvahelise Looduskaitseliidu (IUCN) looduslike pühapaikade haldamise juhendi. Kuigi tegemist pole õigusaktiga, on selles esitatud suunised aluseks pühapaikade puudutavate seaduste tõlgendamisel ning kavandamisel.

I Pühapaikade kaitse kehtivas siseriiklikus regulatsioonis

Looduslike pühapaikade kaitsmiseks on kehtivas õiguses mitmeid võimalusi:

- ♣ **muinsuskaitseaduse**¹⁴ alusel on põhimõtteliselt võimalik pühapaiga kaitse alla võtmine arheoloogiamälestisena, kui selle omadused vastavad kaitse alla võtmise kriteeriumidele. Need sisustab aga haldusorgan;
- ♣ **looduskaitseaduse**¹⁵ alusel on võimalik pühapaiga kaitsmine osana rahvuspargist, kaitstava looduse üksikobjektina, maastikukaitsealal (kui pühapaika käsitleda maastikuna) või kohaliku omavalitsuse tasandil kaitstava pindalalise või üksikobjektina; samuti võib looduskaitseaduses sätestatud kaitse laiendada pühapaigale juhul, kui see lihtsalt jääb kaitstava loodusobjekti alale;
- ♣ **planeerimisseaduse**¹⁶ alusel on kohalikes planeeringutes pühapaigad võimalik määratleda miljööväärtuslike aladena;

¹³ Looduslike pühapaikadega seotud õigusküsimusi on jätkusuutlikkuse võtmes varem käsitletud ka Aare Kasemets artiklis Looduslike pühapaikade kultuuri- ja looduspärandi kooshoidmine: jätkusuutlikkuse eeldused: <http://maavald.ee/hiis/raamat2007/hiiekogumik.pdf>

¹⁴ <https://www.riigiteataja.ee/akt/121032011008>

¹⁵ <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122011013>

¹⁶ <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122011023>

- ▲ **keskkonnamõju hindamise ja keskkonnajuhtimissüsteemi seaduse**¹⁷ kohaselt tuleb planeeringute koostamisel keskkonnamõju strateegilise hindamise raames hinnata ka mõju kultuuripärandile, sh teadaolevatele looduslikele pühapaikadele;
- ▲ olulise keskkonnamõjuga tegevuste puhul tuleb keskkonnamõju hindamise käigus hinnata ka nende mõju kultuuripärandile, sh teadaolevatele looduslikele pühapaikadele (seejuures tuleb ka mõju olulisuse hindamisel ning KMH algatamise otsustamisel kultuuripärandit arvesse võtta) ning olulise mõju olemasolul tegevusloas seada keskkonnanõuded, mis seda mõju minimeerivad või vältida võimaldavad;
- ▲ **metsa majandamise eeskirjast**¹⁸ tuleneb kohustus vältida võimaluse korral pärandkultuuriobjektide kahjustamist;
- ▲ **mälestise tähistamise korra** kohaselt peab mälestise tähise paigutus- või kinnitusviis olema selline, mis ei kahjustaks mälestist ega piiraks selle vaadeldavust¹⁹

Nende võimaluste kasutamine ja tõhusus looduslike pühapaikade kaitsel sõltub aga suuresti halduspraktikast, mis ei pruugi tekkinud probleemide hulgast nähtuvalt pühapaikade kaitse vajadusega piisavalt arvestada. Muuhulgas **ei ole selgelt reguleeritud vaimse kultuuripärandi kaitset** (otseselt on vaimse kultuuripärandiga arvestamine nõutav vaid keskkonnamõju hindamise puhul), mistõttu see jääb samuti haldusorganite otsustada.

Muinsuskaitstes on üheks halduspraktikat oluliselt mõjutavaks probleemiks **muinsuskaitse seaduse ebaselgus ja regulatsiooni üldistatus**. Ehkki ulatuslik kaalutlusruum on sellist laadi otsuste (kaitse alla võtmise otsuste) puhul loomulik, peaksid seaduse tasandilt tulenema senisest täpsemad ja selgemad kriteeriumid mälestiste liikide osas ning juhtude osas, millal need kaitse alla tuleks võtta.

Samas ei sõltu kaitstus vaid halduspraktikast, kuna täielikult ei ole looduslike pühapaiku võimalik kaitsta ka kehtivast õigusnormidest tulenevalt; seda peamiselt seetõttu, et seadusest tulenevad võimalused tegevuste piiramiseks on puudulikud. Nii ei ole võimalik vaimse kultuuripärandi kaitse vajadustega arvestamine nt muinsuskaitse all oleva mälestise kaitsevööndis tegevuste lubamisel, samuti ei saa kehtivate seaduste alusel seada täielikke piiranguid pühapaiga rahu ja puutumatus kaitseks.

- ▲ **Eesti Vabariigi põhiseadus**²⁰ tagab inimeste usuvabaduse ja võrdse kohtlemise. Usuvabaduse kaitse osas tuleb märkida, et praktikast nähtub, et Eestis ei ole maausulistele

¹⁷ <https://www.riigiteataja.ee/akt/121122011015>

¹⁸ <https://www.riigiteataja.ee/akt/13299966>

¹⁹ <https://www.riigiteataja.ee/akt/122062011009>

²⁰ <https://www.riigiteataja.ee/akt/127042011002>

usutalituste läbiviimise võimalused alati tagatud, samuti ei ole kõigi usuvabadust riivata võivate tegevuste puhul tagatud kohustus usuvabaduse kaitsega arvestada, seda iseäranis juhtudel, mil tegevuse jaoks ei ole loakohustust. Samuti on rikutud võrdse kohtlemise põhimõtet, kuivõrd pühakodade programmi elluviimist on rahastatud oluliselt suuremal määral kui looduslike pühapaikade arengukava, ning riik peaks oma praktikat muutma. Võrdse kohtlemise põhimõtet rikub ka Maamaksuseadus, mis vabastab maamaksust kirikute ja koguduste pühakodade aluse maa, kuid mitte looduslike pühapaikade maa.

- ▲ **Maamaksuseadus**²¹ tagab kirikute ja koguduste pühakodade alusele maale maamaksuvabastuse, ent looduslikele pühapaikadele mitte, on vastuolus võrdse kohtlemise printsiibiga, mistõttu ei ole tagatud ka usuvabaduse kaitse. Sellise õigusliku korraldusega ergutab riik looduslike pühapaikade majanduslikku kasutamist ja pühapaikade kahjustamist ning põhjustab ulatuslikult usuvabaduse rikkumist.

- ▲ **Kultuuriministeriumi valdkondlik arengukavaga „Eesti looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine 2008-2012“**²² käsitleb looduslikke pühapaiku looduslik-kultuuriliste terviklike mälestistena, mille kaitse korraldamisel tuleb arvestada ka usuvabaduse põhimõtetega. Ette on nähtud pühapaikade andmekogu loomine, üleriigiline pühapaikade inventuur, kõigi säilinud pühapaikade kaitse alla võtmine ning ühiskonna teadlikkuse tõstmine. Nende meetmete täitmise tagamiseks on ette nähtud ka olemasolevate õigusaktide täpsustamine või looduslike pühapaikade seaduse loomine. Arengukavaga seotud eesmärkide täitmine on aga viibinud, kuna riik on seda seni rahastanud kõigest 16% ulatuses.

2.2.2 Läti

Läti iidsete paikade õiguslik ja planeerimiskonteksti analüüs on tehtud selleks, et hinnata, kuidas sobib rahvusvaheline, riiklik ja kohalik reeglistik nende paikade säilitamiseks ja haldamiseks.

Üldised järeldused

Lätis ei ole looduslike pühapaikade kaitsmiseks ja haldamiseks eraldi õigusakte. Kõik nendega seotud küsimused lahendatakse teiste seaduste raames ja neid kaitstakse kui kultuuri- või looduspärandit.

²¹ <https://www.riigiteataja.ee/akt/13316772>

²² <http://hiis.ee/files/Arengukava.pdf>

Osad pühapaigad asuvad looduskaitsealadel. Looduskaitse õiguskorraldus on keerulisem ja killustatum kui kultuuripärandi kaitsel, mistõttu tuleb iga pühapaiga osas teostada eraldi analüüs.

Pühapaikade jätkusuutlik majandamine vastab riiklikele ja rahvusvahelistele planeerimisdokumentidele ja seda nõuab ka seadus. Õigusaktid ja planeerimissüsteem ei nõua, aga soovivad eraldi reeglite väljatöötamist kultuuripärandi eri kategooriate ja iseseisvate mälestiste haldamiseks. Pühapaikade haldamise reeglid peavad iga pühapaiga puhul olema kokku lepitud vastutavate riiklike ametkondadega. Õiguskorraldus ei keela majandustegevust (nt turism) kultuuriobjektide ümbruses, kuid ka see tuleks kooskõlastada vastutavate riiklike ametkondadega. Pühapaikade haldamise tõhusaks jätkamiseks tuleb kohalikele omavalitsustele (edaspidi KOV) kättesaadavaks teha nii haldamise suunised kui haldusreeglid, et neid saaks tulevastes ruumilise arengu dokumentides arvesse võtta.

Riiklikud õigusaktid

Kultuuripärandiga seotud õigusaktid

- ▲ **Kultuurimälestiste kaitse seadus** sätestab kultuuri- ja ajaloolise pärandi – k.a. kõik pühapaigad - kaitsmise põhimõtted Lätis. Seal on kirjas, kuidas kultuurimälestisi registreerida, uurida, kaitsta, kasutada ja tutvustada. Seadus defineerib kultuurimälestist järgmiselt: „...osa kultuuri- ja ajaloopärandist – kultuurilised ja ajaloolised maastikud ja eraldi piirkonnad (iidsed matmispaigad, surnuaiad, pargid, ajalooliste sündmuste toimumis- ja kuulsate inimeste tegutsemispaigad), aga ka üksikud hauad, ehitiste ansamblid ja üksikud ehitised, kunstiteosed, ajaloolise, teadusliku, kunstilise või muu kultuurilise väärtusega objektid, mille säilimine tulevastele põlvkondadele vastab Läti riigi ja rahva - nagu ka rahvusvahelistele – huvidele.“ Kõik pühapaigad mahuvad tsiteeritud definitsiooni raamidesse.

Seadus sätestab järgmist: „Riigi poliitikat ja kohustusi kultuurimälestiste osas viib ellu eraldiseisev asutus: riiklik Muinsuskaitseamet. Ameti välja antavad juhised on kultuurimälestiste omanikele siduvad. Kõik muudatused, taastamis-, säilitamis- ja uurimistööd tuleb ametiga kirjalikus vormis kooskõlastada. Kõik kultuurimälestised tuleb Muinsuskaitseametis registreerida. Mälestiste nimekiri on kinnitatud kultuurministri dekreediga ja põhineb Muinsuskaitseameti soovitusel. Omaniku nõusolek ei ole nõutav, kuid teda tuleb teavitada.

Kultuurimälestiste ümber asub kaitsevöönd – 50 m maapiirkondades, 10 m linnades - kus teostatav majandustegevus tuleb eelnevalt Muinsuskaitseametiga kooskõlastada. Kultuurimälestise omanikul

lasub kohustus mälestist vastavalt seadusele ja Muinsuskaitseameti nõuetele säilitada ja teavitada Muinsuskaitseametit mälestisele tekkinud kahjustustest. Kultuurimälestiste hävitamine, liigutamine või muutmine on keelatud. Muudatuste tegemine on lubatud ainult sellisel juhul, kui see on ainus võimalus mälestise päästmiseks. Igasugune tegevus kultuurimälestise ümbruses on lubatud ainult omaniku loal. Kultuurimälestisi tuleks kasutada peamiselt teaduslikel, hariduslikel ja kultuurilistel eesmärkidel. Nende kasutamine majanduslikel eesmärkidel on lubatud vaid juhul, kui see ei kahjusta nende väärtust.

Looduskaitse õiguskorraldus

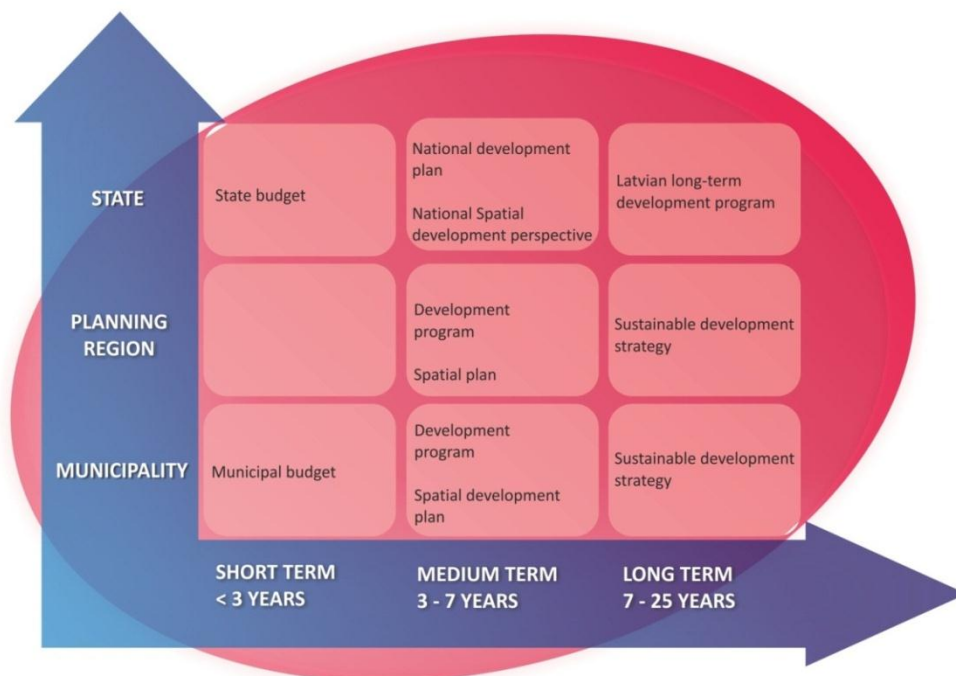
- ♣ **Erilise kaitse all olevate looduspiirkondade seadus** sätestab erilise kaitse all olevate looduspiirkondade süsteemi aluspõhimõtted Lätis. Paljud pühapaigad asuvad looduskaitsealadel ja paljud pühapaigad on võetud loodusmälestistena kaitse alla. Seadus sätestab loodusmälestiste – mille alla kuuluvad ka pühapaigad – kaitsmisele järgmised reeglid: „Kaitse all olevate puude ja kivide säilimise tagamiseks ja küllastamise võimaldamiseks on kaitse all ka maa-ala, mis jääb kivist 10 m raadiusse, nagu ka puude võra alune maa-ala ning ala, mis jääb 10 m raadiusse puuvõra alusest maa-alast.“ Looduskaitsealadele võivad kehtida nii üldised planeerimisseadused, eraldiseisvad reeglid kui ka kaitsekorralduskavad. Kaitsekorralduskava võib iga alal leiduva väärtuse kohta kehtestada eri reeglid. Planeerimisdokumentide abil reguleeritakse kaitsealade küllastamise korda ja kaitsealade kaitse ja kasutamise reeglite ülimuslikkust teiste planeerimisdokumentide suhtes.
- ♣ Ministrite kabineti dekreet „**Looduskaitsealade kaitse ja kasutamise üldreeglid**“ on oluline ka loodusmälestisest pühapaikade ja/või looduskaitsealadel asuvate pühapaikade jaoks. Dekreet kehtib nende kaitsealade (k.a. loodusmälestised) kohta, mille kaitse ja kasutamise kohta pole kehtestatud eraldi reegleid. Dekreet sätestab järgmist: „Maaomanikud ei või takistada küllastajate liikumist mööda kaitsekorralduskavas näidatud radu. Kõik reklaamid, k.a. pühapaika suunavad viidad, tuleb kooskõlastada kaitseala valitseja või piirkondliku keskkonnaametiga. Eri kategooriatesse kuuluvate kaitsealade kohta käivad erinevad reeglid, mida tuleb pühapaikade halduskavade koostamisel arvesse võtta. Loodusmälestise piirkonnas (ja 10 m raadiuses kaitse all oleva puu võrast või kaitse all olevast kivist) teostatav turismiarendus või muu majanduslik tegevus tuleb kooskõlastada kaitseala valitseja või piirkondliku keskkonnaametiga.

Pühapaikade kaitse ja halduse kavandamisel tuleks arvesse võtta mitmeid teisi õigusakte nagu näiteks turismiseadust (mille kohaselt peavad KOVid turismiobjekte kaitsma ja võimaldama nende kasutamist) ja kohalike omavalitsuste seadust (mis kohustab KOVe aitama kaasa traditsiooniliste kultuuriväärtuste, k.a. kultuurimälestiste hoidmisele)

Riiklikud, piirkondlikud ja KOVide planeerimisdokumendid

Joonisel 1 on näha peamiste planeerimisdokumentide süsteem, mis on jaotatud

- ajaliselt (lühiajaline, keskmise pikkusega, pikaajaline)
- vastavalt haldusjaotusele (KOV, planeerimispiirkond, riik).

Joonis 1. Läti haldusjaotuse süsteem, märts 2012. *G. Pavils.*

Kõige olulisemateks planeerimisdokumentideks pühapaikade haldamise suuniste väljatöötamisel on pikaajaline arenguprogramm „Latvija 2030“, riiklik arengukava ja KOVide ruumilise arengu kavad.

Pikaajalise arenguprogrammi „Latvija 2030“ kohaselt on Läti peamine prioriteet kultuuriruumi arendamine. Kultuuriruum on osa rahvuslikust identiteedist. Üheks viisiks kasutada Läti vaimset ja ainelist kultuuripärandit ja kultuurilist maastikku on loominguulise turismi arendamine.

Riiklik arengukava 2007-2013 rõhutab säilinud ja ligipääsetava kultuuripärandi olulisust rahvusliku identiteedi ja säästva arengu seisukohast. Arengukava eesmärkideks on näiteks kohaliku ajaloo põhjalikum tundmaõppimine ja tutvustamine; kohaliku turismi arendamine, luues turismisihtkohti Läti ajaloo, kultuuri ja looduse tundmaõppimiseks; kõrgekvaliteediliste linna- ja maakultuurimaastike loomine, sidudes harmooniliselt kultuurilisi ja ajaloolisi objekte, looduslikke vaatamisväärsusi ja alles hiljuti loodud kaasaegseid väärtusi.

KOVide planeeringutest nähtub keskkonna ruumiline kasutus praegu ja tulevikus. Neis peaks sisalduma ka loodus- ja kultuurimälestiste nimekirjad ja kultuurimälestiste kaitsmise reeglid.

2.2.3 Rootsi

Muinsuskaitseadus

Rootsis kaitseb iidseid mälestisi **muinsuskaitseadus**. Seaduse kohaselt on kultuurikeskkonna hoidmine ja säilitamine riikliku tähtsusega küsimus, mille eest vastutab kogu rahvas. Nii eraisikud kui avalik sektor peavad sellega arvestama ja seda hoidma. Töid kavandades tuleb kindlustada, et kultuurilist keskkonda ei kahjustata või tehakse seda võimalikult vähe.

Seadus sätestab mitmeid pärandi kaitsmise erijuhte:

- ♣ Kohanimed – ei riiklikud ega kohalikud institutsioonid ei või käibelolevaid kohanimedid mõjuva põhjusega muuta.
- ♣ Muinasmälestisi ja varemeid kaitseb muinsuskaitseadus ja neid ei tohi kahjustada. Seaduses on defineeritud kinnismälestiste mõiste, samuti korraldab see arheoloogiliste leidude ja nende käsitlemiseks vajalike lubade saamise toiminguid.
- ♣ Ajaloolised ehitised. Seaduses on kirjas tingimused niisuguse objekti või arenduse liigitamiseks, mis ei kuulu ajaloolise ehitisena riigile, samuti kirjeldatakse seaduses kaitse ulatust, seoseid ning toiminguid, mis on vajalikud niisuguse kaitse alla võtmiseks. Otsustusõigus on maakonnaavalitsustel.
- ♣ Kiriklikud mälestised. Seadus reguleerib kirikute, nende sisustuse ja kirikuaedade kaitset ja hooldamist nende väärtuse säilitamiseks. Muutused peab heaks kiitma maakonnaavalitsus.
- ♣ Teatud vanemate esemete väljaveo keeld. Seadus reguleerib vanemate esemete väljavedu, määratledes keelu alla kuuluvad esemed ja toimingud, mida on vaja loa saamiseks.

Muinasmälestised ja säilmed

Muinasmälestiste ja -säilmetena käsitletakse järgmisi inimtegevuse jälgi, mida kasutati minevikus ja mis on tänaseks lõplikult maha jäetud:

- ♣ hauad, matuseehitised ja kalmed, samuti kirikuaiad ja muud surnuaiad;
- ♣ püstitatud kivid ning kirjade, sümbolite, märkide, piltide, graveeringute või maalingutega kivid;
- ♣ ristid ja mälestuspaigad;
- ♣ kohtumõistmiseks, pühadeks toiminguteks, kaubavahetuseks ja teisteks tavapäraseks tegevusteks kasutusel olnud kogunemispaid;
- ♣ kindluste, losside, kloostrite, kirikuhoonete ja kaitserajatiste varemed, samuti muud märkimisväärsed ehitised ja konstruktsioonid;
- ♣ kodude, asulakohtade ja tööpaikade jäänused ja niisugusest kasutusest tunnistust andev kultuurikiht, samuti töötamisest ja muust majanduslikust tegevusest rääkivad säilmed;
- ♣ teed ja sillad, sadamad, majakad, teeviidad, navigatsioonimärgid;
- ♣ laevavrakid, kui laevahukust on möödunud vähemalt sada aastat.

Muinasmälestiste ja -säilmete hulka loetakse ka iidsete tavade, pärimuse või muu märkimisväärse ajaloolise sündmusega seotud loodusnähtused, samuti iidsete rahvausundite jäljed. Muinasmälestiste ja -säilmete hulka loetakse ka maa- ja/või merealad, et säilmeid kaitsta ja anda neile piisavalt ruumi, mis oleks vastavuses nende olemuse ja tähendusega. Niisugust ala nimetatakse muinassäilmete piirkonnaks.

Muinasleyid on esemed, millel ei ole nende leidmise hetkel omanikke. Niisuguseid esemeid leitakse muinasmälestiste või -säilmete läheduses ja need on viimastega seotud. Niisuguseid esemeid võib leida ka muudel asjaoludel ja need on oletatavasti vähemalt sada aastat vanad.

Vastavalt muinsuskaitseadusele on muinasmälestisi ja -säilmeid keelatud häirida, teisaldada, kinni katta või – nt ehitus-, istutus- vm tööde käigus – muuta. Samuti on keelatud ilma maakonnavalitsuse loata teostatavad kaevamistööd muinasmälestiste ja -säilmete ümber. Tõsise arheoloogiapärandi rikkumise eest määratav karistus on kuni nelja-aastane vangistus.

Teised seadused ja regulatsioonid

Rootsi metsandusseadus kaitseb “muid kultuurilis-ajaloolisi mälestisi”. Seaduse kohaselt peab metsatööstus vältima tundlike koosluste kahjustamist. Metsade liigiline mitmekesisus peab säilima. Samas tuleb kaitsta ka kultuuripärandit ja arvesse tuleb võtta ka ühiskondlikke aspekte. Seega on

oluline kõiki metsandusega seotud meetmeid arvesse võtta. Kaitsmise nõuded ei tohiks olla niiranged, et need metsatööstuse tegevusi olulisel määral takistaksid.

Planeerimis- ja ehitusseadus ja muu seadustik kohustavad kohalikke omavalitsusi ajaloolist keskkonda säilitama. Seadus reguleerib maa ja valgalade kasutust nagu ka hoonestuse arengut ja kaitset.

Rootsi keskkonnaparanduse seadus on parandamise oluline osa. Paranduse kohustab hoidma ja kaitsma väärtuslikku loodus- ja ajaloolist keskkonda. Paranduse näeb ette, et sarnaselt looduskaitsealadele võib luua muinsuskaitsealasid.

2.3 Õiguskorralduse analüüs

Looduslike pühapaikade haldamisel ja nendega seotud turismi kavandamisel tuleb lisaks heale tavale järgida nii kohalike omavalitsuste, riigi kui ka rahvusvahelise tasandi õigusakte ning suuniseid.

Rahvusvahelised lepped ja IUCNi juhend loovad kindla aluse looduslike pühapaikade väärtustamiseks ning neile kohase kaitsekorralduse loomiseks. Sealt tulenevad ka selgepiirilised suunised rahvuslike õiguskorralduste täiendamiseks looduslike pühapaikade osas.

Eesti ja Läti õiguskorraldused pakuvad suhteliselt häid võimalusi materiaalse kultuuripärandi ja looduspärandi kaitsmiseks, kuid on puudulikud vaimse kultuuripärandi osas. Seetõttu ei ole praegu looduslike pühapaikade eesmärgipärane kaitsmine seal siseriiklike õigusaktidega tagatud. See omakorda paneb pühapaikade hoidmisel suurema vastutuse eestkostjatele, omanikele, kogukondadele ning arendajatele. Tuleb siiski märkida, et Läti Muinsuskaitseseaduse nõue lubada mälestistel eelkõige teaduslikke ja kultuurilisi tegevusi, loob pühapaikade kaitsmiseks paremad lähtetingimused kui Eesti vastav seadus. Kolmest riigist kõige paremini võimaldab looduslike pühapaikade kaitsmist Rootsi õigusruum. Sealne muinsuskaitseseadus kohaldub muu hulgas pärimustega seotud paikadele ja loodusnähtustele ning põlisusundiga seotud paikadele.

Kolme riigi õiguskorraldus ei nõua jätkusuutlikuks turismiarenduseks vajalike tingimuste täiemahulist täitmist, kuid ka ei takista seda. Seetõttu sobivad käesolevas dokumendis esitatud põhimõtted projekti kaasatud riikide õigusruumi ning täiendavad seda hea tavaga.

3. Pühapaikade haldamine

Projekti Cult Identity üks eesmärke on koostada looduslike pühapaikade jätkusuutliku haldamise ja turismiarenduse suunised. Selle eesmärk on määratleda võimalused ning peamised tegevused, mille abil saab kaasata looduslikud pühapaigad turismiobjektidena kohalike kogukondade arengusse. Suuniste võtmesõnaks on jätkusuutlikkus. See tähendab, et pühapaikade haldamine ja kasutamine turismiks peab toimuma viisil, mis ei kahjusta olemasolevaid väärtusi, vaid pigem loob neid juurde. Jätkusuutlikkus tähendab samuti seda, et sellisel tegevusel on eeldusi jätkuda edukalt ka viie ja kümne aasta ning veelgi pikema aja jooksul.

Selleks, et tagada pühapaikade jätkusuutlik haldamine ja turismiarendus, peab see tegevus lähtuma selgetest põhimõtetest ning olema korraldatud kindla tegevuskava järgi. Enne kui kavatsusest saab kohalikule kogukonnale tuge pakkuv turismiteenus, tuleb:

- ♣ **viia läbi pühapaiga uuringud,**
- ♣ **kirjeldada olukord,**
- ♣ **kavandada paiga haldamiseks vajalikud meetmed,**
- ♣ **hinnata paiga turismiväärtus ning**
- ♣ **kavandada konkreetsed arendustegevused.**

Siin esitatud suuniseid saab edukalt rakendada nii üksiku pühapaiga, erinevates paikades asuvate pühapaikade (nt turismitee) või ka tervete piirkondade pühapaikade puhul.

3.1 Uuringud

Eestis toimuvad pühapaikade uuringud Hiite Maja SA ja Tartu Ülikooli looduslike pühapaikade keskuse koostöös ette valmistatud uurimisjuhendi põhjal²³. Metoodiliselt ja piisavalt põhjalikult kogutud andmed loovad eelduse, et pühapaikade osas kavandatud tegevused on jätkusuutlikud. Uuringute eesmärk on selgitada välja pühapaiga täpne asukoht ja piirid, selle looduslikud ja kultuurilised väärtused, eestkostjad, maaomand ja halduslikud piirangud. Uuringute käigus saadud andmed peavad andma vastused küsimustele, mis aitavad hinnata paiga kaitse- ja haldusvajadusi ning turismipotentsiaali.

²³ Pühapaikade uurimisjuhend: http://hiis.ee/files/Uurimismetoodika_251127.pdf

3.2 Olukorra kirjeldus

- ♣ **Asukoht.** Kus ja millistes piirides asub pühapaik, milline on ümbritsev keskkond, juurdepääsud ja peamised vaated?
- ♣ **Looduslikud väärtused.** Milliseid looduslikke väärtusi leidub paigas (maastik, pinnavorm, veekogud, elupaigad, liigid, üksikobjektid)?
- ♣ **Kultuuriväärtused.** Milliseid ainelise kultuuri väärtusi leidub paigas (arheoloogiline kultuurikiht, rajatised ja esemed, etnoloogilised esemed ja rajatised); kas ja kuidas kasutatakse paika pühapaigana (paiga pühaks pidamine, selle kasutamine ajalooliste tavade järgimiseks)?
- ♣ **Eestkostjad.** Kes on paiga eestkostjad (inimesed, kogukonnad ja ühendused, kes hoiavad ja kasutavad paika ajaloolisi tavasid järgides)?²⁴
- ♣ **Maaomand.** Kes on maa omanik?
- ♣ **Maakasutus.** Kuidas paiga maad praegu kasutatakse? Kes on huvitatud isikud ja/või huvirühmad? Kas ja milliseid kavatsusi on paigaga seoses küla, omavalitsuse või piirkonna arengukavas?
- ♣ **Õiguslik seisund ja kaitse.** Milline on maa sihtotstarve? Milliseid piiranguid on paigas kehtestatud planeeringute jm õigusaktidega (muinsus- ja looduskaitse, detail-, üld- ja teemaplaneeringud, nt roheline võrgustik jms)?

3.3 Halduse kavandamine

Pühapaiga haldamise, s.h piirangute seadmise eesmärk on tingimuste loomine olemasolevate väärtuste säilimiseks, taastamiseks ja taastumiseks, uurimiseks ning kasutamiseks. Vajalike meetmete kavandamisel tuleb leida vastused järgmistele küsimustele:

- ♣ Kas ja milliseid täiendavaid piiranguid tuleb kehtestada paiga loodus- ja kultuuriväärtuste kaitseks?
- ♣ Kas maa sihtotstarvet, planeeringuid jm kehtivaid õigusakte on tarvis muuta?
- ♣ Millised on eestkostjate huvid, kavatsused ja tingimused pühapaiga haldamisel?
- ♣ Millised on maaomaniku jt huvirühmade huvid, kavatsused ja tingimused pühapaigaga seoses?
- ♣ Kas seoses toimuva või kavandatava inimtegevusega on tarvis koostada täiendavalt paiga geobotaaniline inventuur ning taimekoosluse arengu prognoos?

²⁴ Eestkostjate, samuti pühapaikadega seotud pärandikaitse ühingute ning riigiasutuste kontakte vaata dokumendi lõpust

- ⤴ Kas on tarvis koostada maa hoolduskava (kõrvaliste rajatiste lammutamiseks, pühapaiga heakorrastamiseks, loodusliku taimekoosluse taastamise kiirendamiseks, pärimuslike rajatiste taastamiseks (nt aiad, väravad, lõkkekohad, kiiged jms)?

IUCNI pühapaikade haldamise juhendi²⁵ kohaselt on pühapaikade halduse kavandamisel ja korraldamisel ning pühapaiga kasutamisel otsustav sõnaõigus eestkostjatel. Sellest lähtuvalt peavad pühapaiga haldamist ja kasutamist kavandavad riigiasutused ning teised huvirühmad (k.a turismiarendajad) kaasama oma kavatsuste arutellu eestkostjad ning saama oma kavatsuste elluviimiseks eestkostjate heakskiidu.

Kui pühapaiga seisund on kirjeldatud ning vajalikud halduslikud meetmed kavandatud, saab hinnata selle sobivust turismi arendamiseks. Hindamise lihtsustamiseks on koostatud järgnev küsimustik.

3.4 Turismipotentsiaali hindamine

- ⤴ **Keskkonnataluvus (looduslik).** Kuidas mõjutab külastatavuse kasv paiga taimestikku ja pinnast? Kas pühapaigas ja selle lähiümbruses leidub kaitstavaid väärtusi (eluslooduse liigid, elupaigad, pinnavormid jm)? Kui jah, siis kuidas mõjutab külastatavuse kasv väärtuste seisundit? Pühapaikadega seotud turismiarenduse keskkonnamõju hindamisel tuleb lähtuda Akwé: Kon- suunistest.
- ⤴ **Keskkonnataluvus (kultuuriline).** Kuidas mõjutab külastatavuse kasv kultuurimälestise seisundit? Kui paik ei ole muinsuskaitse all, siis kas seal võib leiduda materiaalselt kultuurikihti, mida detektoristid ebaseaduslikult kahjustada võivad?
- ⤴ **Sotsiaalne taluvus (põlisrahvas ja usuvabadus).** Kas pühapaik on nähtavalt või teadaolevalt kasutusel loodususulise pühapaigana? Kui on, siis kas ja millistel tingimustel on eestkostjad nõus paiga avalikustamise ja külastatavuse kasvuga?
- ⤴ **Sotsiaalne taluvus (kogukond).** Kas ja millistel tingimustel on kohalikud elanikud ja omavalitsus nõus paiga külastatavuse kasvuga?
- ⤴ **Halduslikud piirangud (riik ja omavalitsus).** Kas ja milliseid külastatavuse piiranguid on seatud planeeringute jm õigusaktidega?
- ⤴ **Halduslikud piirangud (maaomanik).** Kas pühapaik asub eramaal? Kui jah, siis kas ja millistel tingimustel on omanik (ud) nõus paiga külastatavuse kasvuga?

²⁵ Inglise keeles: IUCN 2008. Sacred Natural Sites: Guidelines for Protected Area Managers. Võrgus 06.06.2012: <http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/PAG-016.pdf>
Eesti keeles: IUCN, Maavalla koda 2011. Looduslikud pühapaigad. Juhend kaitsealade valitsejatele. Võrgus 06.06.2012: http://www.maavald.ee/failid/IUCN_SNS_Estonia.pdf

- ⤴ **Vaimne (täenduslik) köitvus.** Kas paiga kohta on teada pärimuslikke ja ajaloolisi lugusid? Kui jah, siis millistele ühiskonnarühmadele on need huvipakkuvad? Kas paik on haruldane Eesti, Läänemere piirkonna, Euroopa või maailma ulatuses?
- ⤴ **Väline köitvus, sh vaadeldavus.** Kuivõrd köitev on paiga välisilme, kui hästi on see vaadeldav?
- ⤴ **Keskkonna köitvus.** Kuivõrd köitev on paiga ümbruskonna välisilme?
- ⤴ **Juurdepääs.** Kui hästi on paik juurdepääsetav bussiga, sõiduautoga, jalgrattaga, jalgsi?
- ⤴ **Asukoht teiste pühapaikade suhtes.** Kui kaugel asub pühapaik teistest võimalikest turismitee paikadest?
- ⤴ **Taristu.** Kas pühapaigas, selle lähemas ja kaugemas ümbruses leidub rajatisi ja pakutakse teenuseid, mida paiga külastajad võivad kasutada? Kas paiga külastatavuse kasvuga seoses on tarvis teha investeeringuid taristusse ning mil määral?

3.5 Soovitusi pühapaikade turismi arendamiseks

Järgnevalt on toodud soovitused, kuidas arendada ja hallata looduslikku pühapaika. Soovitused on jagatud kuude ossa.

Külastuskoormus

Pühapaikade keskkonna- jm tingimused võivad olla üsna erinevad, mistõttu ka nende keskkonnataluvus on erinev. Mõne pühapaiga loodus- ja kultuuriväärtused võivad olla sedavõrd tundlikud, et nende asukohti ei saa avalikustada ning turismiarendus on seal välistatud.

Valdav enamus pühapaikadest asuvad loodusmaastikul, mille keskkond ei talu suurt tallamiskoormust. Seepärast ei saa need paigad olla avatud igasugusele turismile, vaid sobivad külastamiseks üksikisikutele, perekondadele ja väiksematele rühmadele.

Enamus pühapaikasad ei ole väliselt eriliselt köitvad ning ei paku tavalisele turistile huvi. Selliste paikade juurde võib aga suunata inimesi, kes on huvitatud pühapaikade tähendusest ja vaimsetest väärtustest ning on valmis võtma nendesse süüvimiseks aega.

Lähtume eeldusest, et keskkonna- ja kultuuriteadlik väikesearvuline külastajaskond on kohaliku kogukonna jaoks kasulikum massiturismist. Massiturismiga kaasneb paratamatult liigtallamine, loodusliku mitmekesisuse vähenemine, prügistamine ning häiritud rahu. Pealiskaudsed kiirkülastajad lahkuvad paigast ja piirkonnast kiiresti, kulutamata seal oluliselt. Teadlik ja

väikese arvuline külastajaskond mõjutab keskkonda vähesel määral, võtab aega pühapaikadega tutvumiseks ning on potentsiaalne ööbimis-, toitlustus- jm teenuste kasutaja.

Kui senine külastuskoormus ületab pühapaiga loodusliku, kultuurilise või sotsiaalse taluvuse, tuleb selle külastatavust piirata. Mõõdukate meetmetena tulevad kõne alla näiteks mootorsõidukite juurdepääsu tõkestamine, parkla rajamine mälestisest kaugemale, lõkke- ja puhkepaiga lammutamine ning turismiteabe suunamine väiksematele ja teadlikumatele rühmadele. Mõjuvama meetmena võib kehtestada nõude küsida pühapaiga külastamiseks igakordselt nõusolekut maaomanikult, eestkostjalt või ametiasutuselt. Samuti võib pühapaika või selle osale keelata juurdepääsu täielikult.

Algupärane keskkond

Mälestisele ajalooliselt omane välisilme on lahutamatu osa mälestisest. Küllastades ajaloolist kirikut ei soovi me näha seal plastaknaid ega sportijaid ning rabavaikust nautima minnes oleme väga häiritud kuuldes ja nähes ATV-sid. Samuti peab jälgima, et pühapaika ei rajataks sobimatuid rajatisi, seal ei kasutataks sobimatuid materjale ning seal ei toimuks häirivaid tegevusi.

Pühapaiga ajaloolist välisilmet taastades (või taastumist kavandades), tuleb lähtuda iga selle liigi omapäradest. Eestis kehtivad järgmised reeglid:

- ⤴ **Kalmetelt** ei raiuta puid ning sealt ei viida sinna loomulikult kuuluvaid asju ära.
- ⤴ **Hiites** ja hiielaadsetes pühapaikades ei raiuta ega murta puid ning oksa (ka mitte puudel asuvaid kuivanud oksa), ei niideta, ei harita maad ning ei viida midagi sinna kuuluvat välja.
- ⤴ **Pühade puude** võra alt (üksikud puud) ei niideta rohtu, ei raiuta puid ega harita maad.
- ⤴ **Ristipuude** ümbruses kehtib raiumis- ja karjatamiskeeld.
- ⤴ **Pühade allikate** jm veekogude ümbruses ei raiuta puid, ei niideta ega harita maad.
- ⤴ **Pühade kivide** lähiümbruses ei raiuta puid ega harita maad.
- ⤴ **Lohukivisid** ei ole teadaolevalt pühaks peetud ning nende suhtes ei kehti mingeid ajaloolisi piiranguid. Erandiks on vähesed pühaks peetud lohukivid.
- ⤴ **Müütiliste olenditega seotud paigad**, mida ei ole pühaks peetud, ei seo enesega erilisi käitumisnorme.

Puude raiumise keelu all peetakse silmas mistahes puittaimede (k.a võsa ja noorte puude) raiumist pühapaigas. Erandiks on võõrliikide kõrvaldamine, mis on reeglina soovitatav.

Puudele ja põdsastele seotavad riputised võivad olla üksnes looduslikust kiust ning need seotakse ümber tüve või oksa võimalikult lõdvalt.²⁶

²⁶ Headest tavadest pikemalt: <http://www.maavald.ee/maausk.html?rubriik=20&id=606&op=lugu>

Taristu

Pühapaiga algupärase keskkonna hoidmisel või taastamisel võib kaalutletud ja olulise vajaduse korral erandi teha pühapaiga mõistmist ja kasutamist hõlbustavatele rajatistele. Seejuures peab olema tagatud, et need ei riku vaadet mälestisele, ei takista seal ajalooliste tavade järgimist, on võimalikult tagasihoidlikud ning nende valmistamiseks on kasutatud võimalikult palju kohalikke ajaloolisi materjale ning konstruktsioone. Samu põhimõtteid järgitakse ajalooliste rajatiste (nt püstkoda, lõkkekoht, piirdeaiad ja väravad) valmistamisel. Välistatud on

Uued rajatised

- ♣ **Mälestiste tähised, teabestendid, viidad jms** tuleb paigutada pühapaika viiva tee äärde ja kaugusse, kus nad ei riku vaadet pühapaigale ega takista seal ajalooliste tavade järgimist.
- ♣ **Prügikastid** võib pühapaika paigaldada juhul, kui on korraldatud nende korrapärane tühjendamine. Prügikastid ei tohi risustada pühapaiga vaateid ega takistada selle kasutamist. Tuleb kasvatada arusaama, et iga külastaja võtab oma prügi ise kaasa. Prügikastide tühjendamise korraldamine osutub sageli keeruliseks ja ükskõik milline prügi rikub pühapaiga keskkonda ning vähendab sealt saadavat vaimset kogemust.
- ♣ **Käimla**. Kui külastajate tarvis on otsustatud rajada käimla, tuleb see paigutada väljapoole pühapaika ning varjulisse kohta. Pühapaigas ei tohi roojata.
- ♣ **Pingid** tuleb valmistada kohalikust looduslikust materjalist ning paigutada nii, et need ei riku vaadet pühapaigale ega takista selle kasutamist.
- ♣ **Trepid, piirded, purded jm paiga küllastamiseks vajalikud rajatised** tuleb valmistada kohalikust looduslikust materjalist ning paigutada nii, et need ei riku vaadet pühapaigale ega takista selle kasutamist.

Ajaloolisi rajatisi

- ♣ **Piirdeaed ja väravad**
- ♣ **Lõkkekoht**
- ♣ **Kiik**
- ♣ **Püstkoda**

Teavitamine ning häälestuse loomine

Pühapaikadega seotud pärimused ning käitumisnormid pole enam üldtuntud. Seepärast tuleb küllastamiseks avatud pühapaigad varustada teabetahvlitega, mis tutvustavad paiga tähendust, lugu ning häid käitumistavasid. Ajaloolisi käitumisnorme tuleb tutvustada ka turismitrükistes. Küsimus

pole üksnes keskkonnahoius ning tavade järgimises. Paiga pühaduse mõistmine ning traditsiooniliste tavade järgimine suurendavad oluliselt pühapaigast saadavat elamust.

Pühapaika minek on palverännak

Loodusmaastikul asuva pühapaiga külastamine on alati rännak. Teekond pühapaika ja seda ümbritsev keskkond loovad õige häälestuse ning suurendavad saadavat elamust. Pühapaigale avanev vaade ning sinna viiv tee peavad olema häirivatest objektidest ja tegevustest rikkumata. Pühapaika tuleb siseneda jalgsi. Väravad ja piirdeaiad eristavad pühapaiga muust maastikust ning suurendavad pühaduse tunnet.

3.6 Teavitamine

Selleks, et ülal kirjeldatud tegevuste tulemusi ellu viia, tuleb kogutud teavet kindlasti jagada võimalike huvirühmadega. Peamised tegevused on järgmised:

1) Huvirühmade määratlemine. Pühapaikadega võivad olla seotud järgmised huvirühmad:

- ♣ eestkostjad
- ♣ maaomanikud
- ♣ KOV
- ♣ Muinsuskaitseamet
- ♣ Looduskaitseasutused
- ♣ Turismiasutused
- ♣ Valitsusvälised ühendused, kohalikud koolid ja meedia

2) Jagatavate teabematerjalide ettevalmistus ja levitamine

- ♣ Eestkostjatel ja maaomanikele tuleks koostada võimalikult ammendavad teabematerjalid pühapaikade kohta, pöörates erilist tähelepanu soovitustele nende haldamiseks.
- ♣ Lisaks tuleks koostada teabematerjalid KOVidele, pöörates erilist tähelepanu haldust ja turismiarendust puudutavatele küsimustele.
- ♣ Valitsusvälistele ühendustele, haridusasutustele ja meediale tuleb jagada teavet, mis tõstaks pühapaikade alast teadlikkust ja annaks soovitusi nende korras hoidmiseks.
- ♣ Kaitsealuste paikade kohta võib teavet avaldada ainult loodus- ja muinsuskaitsealuste nõusolekul.
- ♣ Haldusreeglid tuleb kooskõlastada loodus- ja muinsuskaitseasutustega.
- ♣ Haldusreeglid, k.a. turismiarendusega seotud küsimused, tuleb koostada eestkostjate, maaomanike, KOVide ja turismiettevõtete ja -asutustega koostöös. Maaomanikel peaksid olema teiste huvigruppide kontaktandmed. Huvitatud turismifirmadele tuleb anda teavet valitud paikade turismiarendus- ja haldusreeglite kohta.

3.7 Turundus

Looduslike pühapaikadega seotud ainelise ja vaimse pärandi tundlikkuse tõttu on nende puhul turundusest keeruline rääkida – erinevatel huvirühmadel on selles osas väga erinevad vaated. Samal ajal eeldab turismi arendamine teatud tegevusi, mille peamine põhimõte seisneb selles, et **turismitööstus peaks kasutama reklaami, jagama teavet ja turundama pühapaiku viisil, mis süvendaksid külastaja teadmisi, arusaamu, elamusi ja hoolimist pühapaikade suhtes.** Turism võib olla lississetulekuallikas, aga ka võimalus alal hoida iidseid väärtusi, samal ajal neid kaitstes. Kahjuks on tuntud pühapaikade turismarendus seni toimunud asjatundmatult ning ülemäärane külastuskoormus on kahjustanud oluliselt seal asuvaid väärtusi. Samas tuleb nentida, et enamus Läänemere äärseid iidseid pühapaiku ei kannata hetkel turistihordide käes, sest pühapaigad asuvad üldiselt asustusest kaugel, nende kohta puudub teave ja seal puudub taristu.

Hästi korraldatud, vastutustundlik turism võib olla kohalikele ja põliskogukondadele majandusliku kasu allikas, kuid turismiga seotud tegevus peab olema kultuuriliselt sobiv, lugupidav ja eestkostjate kogukondade väärtusi järgiv. Võimaluse korral tuleb alati toetada turismiettevõtteid, mille omanikud või töötajad on pärit kohalikest või põliskogukondadest, tingimusel et nad tõendavad lugupidamist keskkonna ja kultuuri vastu.²⁷

Kaardistatud paigad saab jagada nelja rühma (vt tabel 1):

Tabel 1

Seotus turismiga	Kirjeldus	Turunduslikud vajadused
Turism on ilmne	Paik on menukas, osa turismisüsteemist, hästi turismivoogudesse, -teedesse, -toodetesse ühendatud. Paika hallatakse sobival moel, tundlikkus on madal.	Ei ole vaja eraldi turundada, vajadusel täiendada või uuendada teavet, rõhutades rohkem kultuurilist väärtust ja pühadust. Vajadusel piirata külastatavust, piirates mootorsõidukite juurdepääsu ning suunates teavituse ökoturismi huvilistele.
Vaja on turismivoogu	Paik on kõitev ja hea asukohaga, lähedalt mõõduvad turismivood, aga puuduliku halduse ja vähese teabe tõttu ei kasutata seda turismiks. Turismivoog saaks aidata kaasa paiga ja selle ümbruse suhtes huvi, teadlikkuse ja väärtustamise tõusule. Tundlikkus on madal või keskmine.	Õige teave, turismiteedesse ja -toodetesse ühendamine. Reklaam turismitöötajatele KOVide ja turismiteabekeskuste kaudu.
Sobib piiratud turismivoog	Paiga asukoha (eramaal, kaitse all), tundlikkuse, taluvuse või omaniku, eestkostja või haldaja tahte tõttu kehtivad teatud piirangud: külastusaeg, turistide arv, võimalus külastada paika ainult koos giidiga, eelregistreeritud ja omaniku, eestkostja või haldajaga kooskõlastatud külastused, külastustasud. Tundlikkus on	Kogu levitatav teave peab lähtuma omaniku, eestkostja või haldaja soovist. Kõikide piirangute kohta käiv teave peab olema selgelt esitatud ka paiga juures.

²⁷ Sacred Natural Sites Guidelines for Protected Area Managers, Robert Wild and Christopher McLeod, Editors Peter Valentine, Series Editor, 2008

	keskmise või kõrge.	
Ainult kaitse, paiga küllastamine ainult teadustegevuseks, kohalikele ja eestkostjatele	Niisugustele kriteeriumidele vastavad paigad: Omanikud, haldajad, eestkostjad on vastu igasugusele avalikustamisele ja turistidele (paika kasutatakse ainult era-, teadus- või eestkostjate vajadusteks); - Avalikustamine võib kaasa tuua paiga, selle ümbruse, eestkostjate või kohaliku kogukonna füüsilise või moraalse kahjustamise; - Paik asub kõige kõrgema tasemega kaitsealal või ei luba asjatundjad, omanik või eestkostjad seda turismiks kasutada. Tundlikkus on kõrge	Turundustegevusi ei tehta.

Tabelist on näha, et turundustegevusi vajavad kolme esimesse rühma kuuluvad paigad.

Enne ükskõik missuguse toote väljatöötamist **tuleb arvesse võtta tarbijaid ja nende vajadusi**, iidsete pühapaikade puhul tuleb lisaks suhtuda lugupidamisega paikadesse endisse. Turistide tundmine annab võimaluse luua nõutud ja sobilikke turismitooteid. Cult Identity projekti raames korraldasid projektiga seotud turismiasjatundjad vabatahtlikult uuringu pühapaikade võimalike küllastajate kohta. Veebiküsitlusel oli vastajaid 233 (enamus lätlased) ning uuring toimus ajavahemikus 02. - 04. 2012.

Uuringu tulemused

86% vastasid jaatavalt küsimusele kas neid võiks reisil olles huvitada mõne iidse pühapaiga küllastamine; 40% vastas, et nad küllastaksid seda kindlasti, kui paik nende teele satuks. See tähendab, et paikade turundus võiks olla seotud teiste turismitoodetega, nt edukate turismiteedega, mitte toimuda eraldi.

Võimaliku küllastaja kirjeldus:

Vanus: 26 – 45;

Sissetulek: 300 – 400 eurot kuus;

Haridus: kõrgem (bakalaureus või magister);

Eelistatud reisimisviis: loodusturism (teisena kultuuriturism);

Reisil toimuvad lisategevused: matkamine, looduses viibimine, rattasõit, linnaekskursioonid;

Sõiduvahend: isiklik auto;

Reisikaaslased: perekond;

Reisimise sagedus: 2-3 korda aastas.

Enamik vastajaid nõustus järgmiste väidetega iidsete pühapaikade kohta:

- ♣ pühapaigad kuuluvad tunnetuslikult kultuuri ja elustiili juurde (61%);
- ♣ iidsete tavadega pidudel ja esivanemate kombetalitlustel osalemine on omaette elamus (51%);
- ♣ pühapaigad on looduses liikujale huvitavad vahepeatused (45%);
- ♣ pühapaigad peavad huvi äratamiseks olema seotud põneva looga (mida räägivad kohalikud inimesed ja/või giid) (44%);
- ♣ pühapaikade külastamine kuulub laste kasvatamisega seotud tunnetuslike tegevuste juurde (38%);
- ♣ pühapaikade külastamine on isiklik ja tunnetuslikult ere vaimne kogemus, mis erineb teistest turismisihtkohtadest või –sündmustest (36%).

Kõige olulisemad töövahendid on **viidad**, seejärel **teabetahvlid**, seejärel võimalus külastada paika koos **giidiga**. Võimalust saada teavet mobiiltelefoni kaudu ei hinnatud oluliseks. Võimalikku külastajat iseloomustab ka austav suhtumine pühapaikadesse.

Kirjeldatud teave võiks aidata võimalikul turistil mõista ja vähendada haldajate, omanike ning eestkostjate kahtlusi ja muresid selles osas, mis puudutab vähesest lugupidamist või pühapaikade looduslike, kultuuriliste, ühiskondlike ja teiste väärtusega seotud väärarusaamadesse.

Üldised nõuanded turismiteabele

Kuna valdav enamus pühapaikadest ei ole heas seisukorras ning pole väliselt kuigi erilised, seisneb nende väärtus eelkõige vaimses tähenduses. Seetõttu moodustavad pühapaikade külastajatest peamise rühma nende paikadega kultuuriliselt ja usuliselt seotud põismaalased ning nende mujale elama asunud järeletulijad. Võimalus kogeda pühapaigas vaimset sidet lähemate ja kaugemate esivanematega, muudab need paigad eestlastele eriliselt tähenduslikuks ning huvipakkuvaks.

Paljusid turismiga haaratud paiku tutvustatakse kui loodusväärtusi; nende usuline, kultuuriline ja ajalooline väärtus on jäetud tagaplaanile. Sihtrühmale täpse ja usaldusväärse teabe andmiseks võib abi olla järgmistest nõuannetest:

- ♣ teave peab olema õige ja päevakajaline;
- ♣ teavet tuleb anda järgmises järjekorras: **asja tuum** (paiga tähtsus pühapaigana, võrdlus teiste omataolistega); **peamised faktid**, mis tähendusele kaalu annavad (nt suurus jms); **lisateave** (sündmused, pärimused, lood, kogemused); **seotud teemad** (millele tuleks veel tähelepanu pöörata, nt ümbrus jms); **muud teemakohased faktid**;

- ✦ selgesti peab olema esitatud teave reeglite ja piirangute (aeg, sissepääsutasud, load, head tavad jne) kohta;
- ✦ välja tuleb jätta kogu teave, mis võib põhjustada paiga ainelist või moraalselt kahjustamist (teave kaitse all olevate liikide, aardejuttude, salajaste kombetalituste jms kohta).

Võimalikud turundus- ja reklaamitegevused

- ✦ toetav teabevahetus, hariduse tõhustamise ja teadlikkuse tõstmise programmid lõimituna erinevate tõlgendusvõimalustega;
- ✦ pühapaikade haldamise ja tavandi elustamisega (k.a. vaimne ja aineiline kultuuripärand) seotud sündmused;
- ✦ lisatoetus kohalikele kogukondadele, et kindlustada nende majanduslik, sotsiaalne ja keskkondlik kasu (nt kohalike teenuste reklaam jne);
- ✦ erinevate huvirühmade avatud arutelud;
- ✦ kohalikkude vaimset pärandit tõeselt kirjeldavad voldikud jm teavikud, mis aitaksid kaasa kohasele käitumisele ning piirangute mõistmisele;
- ✦ meedia kasutamine (kõik võimalused);
- ✦ asjatundjate loengud erinevatele huvirühmadele;
- ✦ kui paik asub looduskaitsealal või sarnases kohas, peaksid turundustegevused olema kooskõlastatud vastava ala samalaadsete tegevustega.

Kokkuvõte

Looduslikud pühapaigad võivad olla kogukondadele ja rahvastele vaimse elujõu allikaks ning piirkondadele elurikkuse varaaidaks. Nad seovad inimkonna vaimse kultuuripärandi vanemat ning looduslähedasemat osa ning on ühtlasi põlisrahvaste looduskaitsealad. Samuti kui on kaasaegse maailma arengute suhtes tundlikud põlisrahvaste kultuurid ja usundid, on tundlikud ja haavatavad ka nende pühapaigad. Oma pühapaikade tundlikkust ja haavatavust oskavad õieti hinnata üksnes nende eestkostjatena tegutsevad põlismaalased.

Samas kätkevad osad pühapaigad võimalust tutvustada maailmale Läänemere äärsete rahvaste haruldasi vaimseid looduspaiku ja nendega seotud ökoloogilist pärandit. Turismi arendamine pühapaikades pole eesmärk omaette, vaid see peab olema kohalikule kogukonnale vastuvõetav, kasulik ning jätkusuutlik ka muude tingimuste osas.

Looduslikud pühapaigad on olemas tänu põlisrahvastele ning elavad edasi koos eestkostjatega. Seetõttu on hädavajalik enne mistahes haldus- ja arendustoimingute kavandamist selgitada välja, kas käsitletaval pühapaigal on eestkostjaid ning arvestada nende soovidega. Hästi korraldatud ja vastutustundliku turismiga seotud tegevus peab olema kultuuriliselt sobiv, lugupidav ja eestkostjate kogukondade väärtusi järgiv.

Selleks, et tagada pühapaikade jätkusuutlik haldamine ja turismiarendus, peab see tegevus lähtuma selgetest põhimõtetest ning olema korraldatud kindlate suuniste järgi. Enne kui kavatsusest saab kohalikule kogukonnale tuge pakkuv turismiteenus, tuleb sooritada pühapaiga uuringud, kirjeldada olukord, kavandada paiga haldamiseks vajalikud meetmed, hinnata paiga turismiväärtus ning kavandada vajalikud arendustegevused.

Looduslike pühapaikade haldamisel ja nendega seotud turismi kavandamisel tuleb lisaks heale tavale järgida nii kohalike omavalitsuste, riigi kui ka rahvusvahelise tasandi õigusakte ning suuniseid.

Projekti kaasatud kolme riigi õiguskorraldus ei nõua jätkusuutlikuks turismiarenduseks vajalike tingimuste täiemahulist täitmist, kuid ka ei takista seda. Seetõttu sobivad käesolevas tegevuskavas esitatud põhimõtted projekti kaasatud riikide õigusruumi ning täiendavad seda hea tavaga.

Kontaktid

Eesti

Riigi- ja teadusasutused

Muinsuskaitseamet: www.muinas.ee, muinas@muinas.ee

Keskkonnaamet: www.keskkonnaamet.ee, ino@keskkonnaamet.ee

RMK: www.rmk.ee, rmk@rkm.ee

Tartu Ülikooli looduslike pühapaikade keskus, <http://www.fl.ut.ee/hiis>

Turismiasutused

Eesti Ökoturismi ühendus: www.ecotourism.ee, info@ecotourism.ee

Eestkostjad ja pärandikaitse ühingud

Maavalla koda: www.maavald.ee, koda@maavald.ee

Maausuliste Saarepalse Koda: www.saarepalsekoda.ee, elo.liiv@maavald.ee

Maausuliste Viru Koda: viru@maavald.ee

Emujärve Taarausuliste ja Maausuliste Koda: hinokad@metsas.ee

Härjapea Taarausuliste ja Maausuliste Koda: hk@maavald.org

Paluküla Hiiemäe Hoiu Seltsing: <http://palukyla.maavald.ee/>, arvi.sepp@mail.ee

Haanimiihhi nõvvokoda: <http://www.haanimaa.ee/>, kalmer.vodi@haanimaa.ee

Hiite Maja SA: <http://hiis.ee/?lang=et>, juhatus@hiis.ee

Suuniste koostamises osalenud asutused

Kurzeme planning region: <http://www.kurzemesregions.lv/en/>

Länsmuseet Gävleborg: <http://www.lansmuseetgavleborg.se/>

Riga Planning Region: <http://www.rpr.gov.lv/pub/?lang=eng>

Vidzeme Planning Region: <http://www.vidzeme.lv/en/>

Zemgale Planning Region: <http://www.zemgale.lv/eng/>

Kontaktide nimekiri on avatud ja täieneb

Kasutatud materjalid

- ✦ Altnurme, L. 2011. *Eestlased usulises pöördes*. Postimees, 20.03. Internetis 28.12.2011: <http://arvamus.postimees.ee/405074/lea-altnurme-eestlased-usulises-poordes/>
- ✦ Dudley, N.; Bhagvat, S., Higgins-Zogib, L.; Lassen, B., Verschuuren, B; ., Wild, R. 2010. *Conservation of Biodiversity in Sacred Natural Sites in Asia and Africa: A Review of the Scientific Literature*. Sacred Natural Sites. Conserving Nature and Culture. Edit by: Verschuuren, B; Wild, R; McNely, J.A.; Oviedo, G 2010.
- ✦ Faktum Ariko 2011 – Faktum & Ariko. Looduslikud pühapaigad. Uuringu tulemuste esitlus 2011. Internetis 28.12.2011: http://www.maavald.ee/failid/LP_FaktumAriko2011.pdf
- ✦ IUCN 2011. Looduslikud pühapaigad. Juhend kaitsealade valitsejatele. Kaitsealade hea tava suunised nr 16. IUCN, Maavalla koda. Internetis 05.01.2011: http://www.maavald.ee/failid/IUCN_SNS_Estonia.pdf
- ✦ Kaasik, A. 2011. *Eesti looduslikud pühapaigad. Looduslikud pühapaigad*. Juhend kaitsealade valitsejatele. Kaitsealade hea tava suunised nr 16. IUCN, Maavalla koda. Internetis 06.06.2012: http://www.maavald.ee/failid/IUCN_SNS_Estonia.pdf
- ✦ Kaasik, A. 2007. *Ajaloolised looduslikud pühapaigad – väärtused looduse ja kultuuri piirimail*. Toim. Kaasik, A. ja Valk, H. 2007. Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse. Commentationes Litterarum Societatis Esthonicae XXXVI. Tartu: Maavalla koda, Tartu Ülikool, Õpetatud Eesti Selts. Internetis 06.06.2012: <http://maavald.ee/hiis/raamat2007/hiiekogumik.pdf>
- ✦ Tvauri, Andres 1997. *Eesti lohukivid*. Arheoloogilisi uurimusi 1, lk 12-53. Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabineti Toimetised 9.
- ✦ Vaarmari, Kärt; Vahtrus, Siim 2011. Ajaloolised looduslikud pühapaigad. Õiguslik kaitstus ja selle edasised võimalused. Internetis 06.06.2012: http://hiis.ee/files/Pyhapaigad_Oigusanalyyis.pdf
- ✦ Vaher, B. 2003. *Hiis – eestlase endaksjäämise kaitseala*. – Postimees 17.06.2003.
- ✦ Valk, H. 2009. *Sacred natural places of Estonia: regional aspects*. Folklore vol. 42 Electronic Journal of Folklore. Internetis 28.12.2011: <http://www.folklore.ee/folklore/vol42/valk.pdf>

The Ancient Cult Sites for
Common Identity on the Baltic Sea Coast

